

о. Ю.МИЦІК (*Київ*)

“ОПИС ЕСТОНІЇ ТА ЛАТВІЇ” В ХРОНІЦІ О.ГВАНЬЇНІ

Видатний італо-польський хроніст XVI-XVII ст. Олександр Гваньїні (1534-1614) походив з Верони, був сином італійського рицаря Амброджіо Гваньїні дель Ріццоні (1508 - після 1578). У 1558 р. він разом з батьком покинув через нестатки свою батьківщину і вийшов до Польщі. Тут якраз точилася Лівонська війна (1558-1583) і здібності двох професійних вояків були саме на часі. За рекомендацією руського воєводи, великого гетьмана коронного Миколая Сенявського їх взяли на службу до короля Зигмунта-Августа і невдовзі О.Гваньїні став ротмістром. За заслуги перед Річчю Посполитою обом найманцям був даний індигенат, вони визнавалися шляхтичами з усіма належними цьому стану привileями. У пруській частині хроніки Гваньїні згадував про присягу на вірність королеві Зигмунту-Августу пруського князя і посвячення в рицарі ряду шляхтичів, в тому числі і самого Гваньїні (1569). У 1571 році він дістав індигенат. Ще раніше Гваньїні дістав диплом на дворянство і від австрійського імператора. Хроніст брав участь у Лівонській війні, зокрема у складі військ князя М.Радзивила /разом з батьком/ у штурмі Феліна 1561 р., про що нижче буде сказано на сторінках його ж твору; в часи короля Стефана Баторія – у взятті Великих Лук і Полоцька. Він брав також участь у походах проти Молдавії. Протягом 18 років хроніст був ротмістром прикордонного тоді білоруського Вітебська, про що теж згадував у своєму творі: “Там (у Вітебську – Ю.М.)... польський король постійно утримує чотирьох ротмістрів або капітанів пішого рицарства, серед котрих і я з своїм батьком, Амбродієм Гваньїні, був ротмістром протягом 18 років над 500 піхотинцями і 200 кіннотниками”. Пробував

Гваньїні (вже в мирний час) займатися підприємництвом і торгівлею, але без особливого успіху. В особистих справах здійснював подорожі до Італії та Швеції. На схилі віку він вийшов у відставку і осів у Кракові, де й помер.

Проживши понад 50 років у Речі Посполитій, Гваньїні багато бачив і чув такого, що було гідним пам'яті нащадків, читав різні праці з історії і географії світу, насамперед європейської. Допитливий італієць зустрічався з багатьма високопоставленими особами, серед яких, наприклад, бачимо князів Радзивілів, Ходкевичів, Дорогостайських, графів Мишковських, магнатів Вольських тощо. Був знайомий Гваньїні і з своїм підлеглим, видатним польсько-литовським хроністом Мацеем Стрийковським. Останній вже писав історичний твір, присвячений історії Русі-України, Литви й Польщі. Під впливом Стрийковського Гваньїні й собі став писати хроніку, але тут же виникли конфлікти, бо Стрийковський звинуватив його у плагіаті. Цю проблему давно вже пробують розв'язати дослідники, але без особливого успіху. На нашу думку, про плагіат з боку Гваньїні мова може йти лише стосовно трьох перших книг його твору, присвячених відповідно історії Польщі, Литви й Русі, але й там Гваньїні виявив і власну самостійну працю.

Найважливішим твором Гваньїні є латиномовна хроніка “Опис європейської Сарматії” (Краків, 1578), перевидана у Спірі (1581) і Франкфурті-на-Майні (1584). У 1582 р. у Венеції вийшов скорочений переклад твору італійською мовою. Гваньїні продовжував свій творчий шлях і у 1582 р. у Кракові було видано його книгу “Опис всієї країни, яка підлегла московському цареві”, де він піддав гострій критиці тиранію Івана IV. У 1610-1611 рр. основним твором Гваньїні зацікавився видатний польський поет і історик Марцін Пашковський, який за згодою автора переклав хроніку польською мовою, додав виклад подій з 1574 по 1588 рр., а також деякі власні вірші, в т. ч. панегірики-дедикації покровителям і спонсорам видання. Врешті, у 1611 р. у краківській типографії Миколая Лоба побачила світ фундаментальна (майже тисячу сторінок) книга, яка мала в собі багато чудових гравюр, на яких було зображені портрети історичних діячів, легендарних персонажів, батальні сцени, герби, пропорі, малюнки міст, карти і т. д. Ця книга швидко стала популярною не тільки в Речі Посполитій, в т. ч. й Україні, але і за її межами, зберігалася практично в кожній важливій бібліотеці. І нині в Києві зберігається 4 примірники видання 1611 р. та італіомовний переклад хроніки (Венеція, 1582). Взагалі, географія поширення хроніки є надзвичайно широкою і ще потребує свого дослідження. Так, в бібліотеці університету Торонто (Канада) нам вдалося виявити латиномовне видання хроніки (Франкфурт-на-Майні, 1584), в зібраних греко-католицького монастиря оо. василіян в Мондері (Канада, провінція Альберта) знаходиться фрагмент видання 1611 р. (опис Русі-України).^{*} Хроніка Гваньїні активно використовувалася практично всіма

* Уже покійний інженер Осип Мазурок (Едмонтон, Канада) здійснив у 1969 р. вкрай невдалу спробу перекласти опис Русі-України з хроніки Гваньїні (він навіть

українськими літописцями та письменниками-полемістами, в Польщі XVIII-XIX ст. двічі перевидавалися три початкові книги твору. В російській історіографії до хроніки Гваньїні ставилися з підозрою, різка критика “діянь” царя Івана IV не сприймалася російськими великороджено-шовіністичними істориками. Лише останнім часом з’явився переклад з латині російською московської частини хроніки. В Україні, яка знаходилася в колоніальній залежності в Російській імперії, не вільно було йти всупереч офіційній політиці Москви навіть у науково-культурній ділянці, це стало можливим лише в часи Національного Відродження.

З ініціативи проф. Миколи Ковальського – керівника “дніпропетровської школи” джерелознавців історії України козацької доби, котрий і сам писав про Гваньїні, було досліджено деякі важливі аспекти даної пам’ятки в якості історичного джерела (О.О.Дячок). Цікаво, що майже одночасно із захистом О. Дячком кандидатської дисертації пройшов захист дисертації італійця Д. Д’Амато. Пізніше у Дніпропетровському відділенні Інституту української археографії О. Дячком було розпочато переклад литовської та частково руської частин, але у зв’язку з ліквідацією даного відділення ця робота припинилася. Одночасно у Києві М. Шамрай та ін. було перекладено першу, польську, частину хроніки², але через брак коштів було припинено і дану ініціативу. Останнім часом нашими зусиллями було перекладено і видано з коментарем і вступом 3-ю (опис Русі - України) та 8-у (татарську) частини хроніки, чеський фрагмент, здано до друку значні фрагменти 9-10 частин (молдавський і турецький, та інші фрагменти), скандинавську частину. Тут пропонується увазі читачів переклад українською 5-ої частини хроніки (“Хроніка або короткий опис Інфляндської та Жмудської землі...”), де міститься опис Латвії, Естонії та деяких суміжних земель. На жаль, через брак місця не можемо тут вмістити наш переклад 4-ої книги хроніки, де знаходиться опис Прусії.

Значна увага Гваньїні до Прибалтики не повинна викликати подиву. Він був заслуженим ветераном Лівонської війни, пройшов з походами ці землі, а те, що в них відбувалося, не втратило своєї актуальності і на початку XVII ст. Московська держава, незважаючи на тяжкі її поразки в роки “Смутного времени”, ще не підписала Столбовського миру (1617), а отже не відмовлялася від претензій на Прибалтику – не так давно завойованої внаслідок агресії Івана IV, а потім втраченої; Річ Посполита і Швеція не припиняли між собою кривавого двобою за гегемонію у даному регіоні. Отже, з якого боку не візьми, звернення Гваньїні до історії Латвії, Естонії та німецьких держав на їхній території було особливо

не знав чий це твір). Набагато важливішим було монографічне дослідження о.Ореста Купранця, василіянина з Мондеру (16.06.1924-16.06.1988): *Купранець О.* Походження назви “Русь” в “Хроніці Руської землі” Олександра Гванінуса з 1611 року. – Рим - Торонто, 1977. – С. 296.

актуальним і знаходило свого вдячного читача. Із вступного вірша-панегірика, писаного, судячи з усього, Марціном Пащковським, та передмови Гваньїні видно, що дана частина хроніки була присвячена князям Ходкевичам особисто Яну Карлу Ходкевичу. Це не було випадковим.

Сам хроніст служив певний час у Прибалтиці під командуванням Григорія Ходкевича, великого гетьмана литовського і віленського каштеляна. Він добре знав його сина Яна Карла Ходкевича, теж литовського гетьмана, який фактично командував військами Речі Посполитої під час Хотинської війни 1621 р. (формально ними командував королевич Владислав), уставився там разом із гетьманом Війська Запорізького Сагайдачним. Хоча Хотинська війна буде ще попереду, але Ходкевич вже відзначився в ході польсько-шведської війни у Прибалтиці на поч. XVII ст., був призначений королем Зигмундом II адміністратором “Жмудської та Інфляндської землі”. Гваньїні вважав батька і сина Ходкевичів, а також інших представників цього роду (Олександра та Єроніма, братів Яна-Карла) своїми покровителями, користувався їхніми книгозбірнями, де читав “старі польські та Великого князівства Литовського хроніки”, можливо дістав від них кошти на видання саме цієї частини пам'ятки.

При написанні хроніки Гваньїні ретельно вивчив Святе Письмо, античну й середньовічну історіографію. При написанні ж саме цієї частини твору він використовував, як сам свідчить, польські й литовські хроніки. Це є, очевидно, твори М. Кромера, М. та Й. Бельських, М. Стрийковського, без сумніву була використана ілюстрація прибалтійських земель, складена Яном Сененським у другій пол. XVI ст., власні спогади, свідчення очевидців. В цій частині твору Гваньїні, на жаль, рідко посилається на використані джерела, дуже мало тут і ілюстрацій (іх всього дві: малюнок герба Ходкевичів (на с. 2) та картина битви між військами Ордену та Московської держави 1500 р. (на с. 15)). П'ята книга, що подається нижче, складається з трьох частин: у першій подано історико-географічний опис Інфляндії, у другій – розповідається про Лівонську війну та польсько-орденські взаємовідносини, про інкорпорацію значної частини Прибалтики Річчю Посполитою; у третій – подано історико-географічний опис Жмуді. В цілому, опис є лаконічним, але досить достовірним. Гваньїні уважно перераховує найвизначніші землі, міста й замки країни, описує язичеські вірування місцевого населення, християнізацію Латвії, Естонії та Жмуді (Жемайтії), багато уваги приділяє воєнно-політичним подіям. Якщо російські історики описували Лівонську війну та інші російсько-орденські конфлікти майже виключно в апологетичному для Москви баченні подій, то Гваньїні репрезентує іншу сторону. Ясна річ, що і Гваньїні був тенденційний, його прихильність була на боці не так Ордену, як Речі Посполитої, але його хроніка містить у собі важливий матеріал для зіставлення з даними московських літописців і отже встановлення

більш-менш об'єктивного погляду на хід подій. Найголовніша ж цінність даної частини хроніки полягає у тому, що Гваньїні подекуди відобразив побут народів Прибалтики, подав цікавий опис їхнього одягу, взуття, кухні, звичаїв, мови тощо, хоча подекуди припускається упередженіх оцінок латишів та естонців, називаючи їх наприклад "зрадливими".

Дуже важливими є паралелі, які приводить Гваньїні з руським, тобто українським і білоруським побутом (при описі "ходаків" або ж постолів та возів). Врешті, Гваньїні подає у своїй хроніці важливий матеріал для вивчення світогляду, історичної думки XVI-XVIIст., причому робить це легко, невимушено, цікаво, що може оцінити кожен, хто бере в руки його твір. Хроніка Гваньїні є важливим історичним джерелом та памяткою історіографії, вона містить у собі чимало цінної інформації, яка стосується минулого Латвії, Естонії, Прибалтики в цілому. Нині, коли зацікавленість науковцями історією та сучасністю країн Центрально-Східної Європи особливо зросла, публікація відповідної частини хроніки Гваньїні є, на нашу думку, актуальнюю і потрібною³.

¹ Дячок О.О. "Хроніка Європейської Сарматії" Олександра Гваньїні як джерело з історії України XV-XVI ст. – Дніпропетровськ, 1992; Автореферат канд. дис. – Дніпропетровськ, 1992; Д'Амато Д. Сочинения итальянцев о России как исторический источник. Автореферат канд.дис. – Москва, 1993.

² Гваньїні О. "Хроніка про Татарську землю". – Запоріжжя, 2000.

³ Мицук Ю. Опис Чехії в "Хроніці Олександра Гваньїні" //Хроніка – 2000. – К., 1999. – №25-26. – С.30-42; Гваньїні О. Хроніка Руської землі // Всесвіт. – 2000. – №11-12. – С.116-152; Мицук Ю. Опис України у Хроніці Олександра Гваньїні // Всесвіт. – 2000. – № 11-12. – С.152-156.

Хроніка або короткий опис Інфляндської та Жмудської землі з усіма замками, містами, провінціями і державами, які до них належать.

Це є книга 5

Тут додані деякі гідні пам'яті війни, котрі інфляндці мали з Москвою та іншими іноземними народами, а насамкінець розповідь про те, як ця значна провінція дісталася до рук непереможного польського короля.

У Krakovі,
с. 1 в друкарні Миколая Лоба, року 1611.//

“НА СТАРОДАВНІЙ КЛЕЙНОД ВЕЛЬМОЖНОЇ ФАМІЛІЇ ЇХ М.ПАНІВ ХОДКЕВИЧІВ”

Давно вдячна Харіс і Марс справедливий
До вельможних Ходкевичів прийшли в дом щасливий:
Так завжди свята чеснота звідти бере свій початок,
Також і зацна слава розбила там (свої) намети.
Славні були предки мужністю і енергійністю,
Не поступаються їм нащадки зацністю всіх чеснот.
Грифи, мечі, підкови, хрести, птахи, стрілі
Засвідчують це: звідси бери кожен взірець досконалих чеснот.

M(арцін) П(ашковський) // с. 2

Ясновельможному пану його м.пану
Янові Каролеві Ходкевичу,
графу на Шклові і Мисси з Бихавої,
найвищому гетьманові В.К.Литовського,
старості жмудського і т.д.,
адміністраторові Інфляндської землі,
моєму милостивому панові і добродієві.

Існує якесь вроджене тяжіння і ласкова милість, що мужа, який пишається належною свободою, притягує до тих країв, у котрих зріс вельможний і милостивий пан. І тягне до себе чудесно з великою силою кожного як магніт залізо. Отож небезпідставно один славний поет написав такий вірш:

“Nescio qua nutritus odor delcedine cunctos allicit, immemores nec sinit esse sui.” А якщо так і є, то я теж, найнижчий слуга в.м., моого милостивого пана, вже кілька десят з лишнім років будучи індигенованим польським шляхтичем, всі ці роки присвятив рицарському служінню Речі Посполитій за (різних) польських королів, почавши від Зигмунта Августа аж до нинішнього Зигмунта III, пана нашого милостивого, беручи участь в різних воєнних походах протягом всього часу, де тільки виникала у тому потреба: до Москви, до Інфляндії, до Молдавії і в інші місця згідно з моїми можливостями, не шкодуючи ні коштів, ні життя. Вже й мені також Марс *agilis, qui semper duro milite gaudet* наказав у старості моїй передихнути й відпочити. Але я в ті давні часи, особливо в Москві та в Інфляндії був також під регіментом славної і безсмертної пам'яті вельможного пана, пана Григорія Ходкевича, віленського каштеляна, найвищого гетьмана Великого к(нязівства) Литовського, батька в.м., моого м.пана. Отже пригадуючи собі несказанні добродійства, котрих я дізнав від його мості, щоправда і ваша мость сам завжди зволив виявляти милість до мене, і не знаючи чим би міг віддячити за таку велику милість, то нічого не

міг знайти у своїй скарбниці, що могло б зрівнятися з несказаним добродійством батька в.м., так і самого в.м., моого м.пана. Однак вдячність сама привела мій розум до того, щоб я прийнамі виявив знак якийсь того, що я пам'ятаю про ці добродійства *qui enim accipit beneficium, ille vendit libertate*. Тоді я зразу ж свою хроніку, котру у 1578 році видав латиною, тепер дав як найкраще перекласти польською мовою, додавши й деякі свіжі речі при описі держав, прилеглих до європейської Сарматії; а розділивши на 10 книг, задумав випустити їх у світ в ім'я Господнє. Мені здалося слушним, щоб і в.м., моого м.пана, я вшанував частиною цієї книги і офірував її замість поклону в.м., моєму м.пану *sub tutelam et Patrocinium*. Оскільки ж в.м., мій м.пан, еси законним старостою і генеральним адміністратором Жмудської та Інфляндської землі, *et fidelis ac strenuus defensor* з усіма їхніми провінціями, містами, замками і комтурствами, то я тут як найстисліше описав розташування місця, релігію та звичаї обивателів, *loce marmorei Colossi* в.м., моєму м.пану, і добродієві, офірую і подаю до вічної пам'яті. Оскільки минулі й сучасні справи, гідні вічної пам'яті, можна побачити в домі в.м., моого м.пана, а вчитавшися пильно у старі польські і великого к(нязівства) Литовського хроніки, знайдемо тільки давню знатність, служби Речі Посполитій постійні, природжену мужність та безсмертну славу. Тому з цього роду завжди виходили воєводи, каштеляни, гетьмани, рицарі й інші дигнітарії різного рангу. І нині чуємо звук сурм і ехо їх мелодії по всій Сарматії, що є приємно, вдячно і корисно. Так само і в нашадках не знайдемо нічого іншого, лише взяті від зацніх предків клейноди і прекрасні чесноти, сполучені безсмертною славою. Коротше кажучи: моя пам'ять не може вмістити діянь прадіда, діда й інших значних попередників в.м., моего м.пана, а в хроніках цього повно. Тільки не годиться мені проминути батька в.м., моого м.пана, славного Григорія, найвищого гетьмана Великого к(нязівства) Литовського, віленського каштеляна, під регіментом якого я сам був у Москві та Інфляндії. Він тоді не мав собі рівних у мужності, енергійності, воєнних справах, у щасті, яке йому було дано з небесних висот, як один славний поет сказав: *Dignum laude virum Musa vetat mori, corpu quidem requiescit, spiritus cum superis regnat, at viuet aeternum memoria eius.* Продовжуючи далі, скажу, що немає такого дому в Польщі і у Великому к(нязівстві) Литовському, з котрим би цей не зрівнявся у зацності, котрого б не сягнув у мужності та енергійності, природженному щасті, гуманності і поведінкою. Вже й не згадую про кровне родство й приятельство з найзначнішими панами в Короні і у Великому к(нязівстві) Литовському, обмежений стисливістю викладу. Отже з милості милого Бога *benedicta radix in slyrpe filiorum* родиться плід чеснотородний. *Non extant nobis viua exempla* у ваших мостях, двох рідних братах, а моїх милостивих

панах. Олександр, заций сенатор і троцький воєвода своєю повагою, статечністю, радою і мудрим розумом, як у бою, так і в мирний час *pro sun illustri ac magnifica dignitate, Heroicum locus tenens, Senatorium virum se indicat.* Іеронім у каштелянській владі і зверхності в Берестейському замку *pro suo quod, Senatorio munere Magnifice fungitur.* Й інші свої прерогативи *secundum qualitatem et quantitatatem bonorum* оглядаючи, *perpetuitati fama, virtuti et nomini amplissime seruire non dubitant.* А що ж я маю сказати про в. м., моого м. пана і добродія. Нічого іншого, а тільки це: *Mittit tibi Dominus auxilium de sancto et de Syoni tueturte.*

Якщо ж хто придивиться справам в. м., моого пана м. пана, то побачить в них всі чесноти, мужність і щастя предків. Якщо про мужність мова, то її зауважить кожен в уряді найвищого гетьманства В. к. Литовського і в справуванні генеральному всієї Жмудської та Інфляндської землі, побачить і всілякі похвали за кожну справу в кожній справі щасливий кінець гідний похвали. А над усе – любов до короля й. м., пана свого, послуги Речі Посполитій; а кому ж не відома щедрість до шляхетного рицарства в.м., моого м. пана і одне з другим сплітаючися, творить якийсь візерунок всіляких чеснот у цьому домі Ходкевичів, який споконвічна мудрість сформувала й зміцнила. Але хвалебна елегія як всьому дому в.м., моого м. пана, так і самого в.м. *non est mei muneris brevitate huius litera dedicatoriae comprehendere.*

А тепер хоч і невеликий подарунок, але такий що походить із зичливості серця, разом з пониженими стародавніми моїми послугами віддаю в милостиву ласку, опіку і оборону в.м., моого м. пана, понижено й покірно просячи, щоб в.м. зволив бути моїм милостивим паном і добродієм. Дано з Krakova дня 29 жовтня року Божого 1611.

В.м. моого мостишого пана всього добра зичливий і найнижчий слуга

слуга Олександр Гваньїні, Comes Palatij Lateranen.
Eques auratus, Militumq Praefectus.

Книга 5, частина I В котрій описуються кордони Інфляндської землі і початок приходу німецьких хрестоносців до цієї землі

Лівонія¹ або ж Інфляндська земля – це немала країна. На сході вона лежить при руських кордонах, підлеглих великому князеві московському. Кордоном є судноплавна ріка, що зветься Нарва /Narew/. Вона має по обох берегах два замки з такою назвою, що стоять один проти другого. Один замок належить Інфляндії, а

другий – Москві². Колись ця річка відділяла Інфляндську державу від Московської. Але недавно покійний московський монарх Іван Васильович³, взявши Дерпт⁴, велике біскупське місто із прилеглою до нього провінцією, просунув далі свої кордони, як про це буде йтися далі. На півночі Інфляндія межує затокою Балтийського моря з Шведським королівством і Фінляндським князівством, на заході – впирається в Німецьке або Пруське море, котре називають Балтеум /Balteum/⁵. На півдні вона прилягає до Жмуді й Литви, а дещо на північ – то і до Пруської землі. Ця країна разом із затокою Балтийського моря простяглася у довжину на 90 німецьких миль, в ширину – на 50. Але в ці воєнні часи вона переважно по багатьох місцях є спустошеною і збіднілою населенням. Вона містить у собі чимало провінцій, котрі можуть розглядатися як князівства. Кожну з них із її містами й замками ми постараємося хоча б коротенько описати. Але спочатку ми хочемо пояснити, в який спосіб і коли жителі цієї країни прийняли християнську віру.

Майже вся ця земля після всесвітнього потопу ощуканих бісами через зраду губителів людських душ безбожним поганством, поклонінням багатьом фальшивим богам і порожніми диявольськими забобонами була опанована і цим /сатана/ прагнув придущити віру у справжнього Бога. Отже, одні віддавали належні Богу почесті померлим людям заради їх заслуг, добродійств та особливих і знаменитих їхніх вчинків. Другі вважали богами злих духів, проклятих дияволів, будучи обмануті вигаданими дивами й фальшивими чудами, котрими засліплювали людські очі // Врешті інші віддавали належну Богові хвалу зміям, ящіркам, жабам і різним бесіям, а також вируbam, намальованим, створеним людськими руками ідолам. Це було, поки ще не показалися на світ з неба Спасителя нашого Ісуса Христа, справжнього Бога і людини, милість і світлість Його святої Євангелії ніби найясніше сонце, і не розігнали цю земну нікчемну темряву. Оці країни, особливо ті північні і всі народи від Аквілону⁶, не маючи жодної відомості про християнську віру, жили нікчемно і бідно під ярмом проклятого ідолопоклонства. А чужим народам приступ до них важкий через оцих сильну жорстокість і нелюдськість. Навіть самі римляни і греки, до котрих насамперед прийшла християнська віра, мало що знали про північні країни. Також і Інфляндська земля з іншими північними країнами майже останньою з усіх прийняла святий хрест.

А у часи Фридриха Першого⁷, римського імператора, деякі купці з німецьких князів, прагнучи посилити господарство своєї вітчизни іноземними товарами, прибули з Німеччини через Балтийське море до Інфляндії і там народ грубий і простий привчили до взаємного торгівельного обміну. А цей народ був дуже простим, не дбав про багатство ані жодне господарство, отож і в ньому не міг дати собі ради. Так, наробивши меду, котрим ця країна

є дуже багатою, віск викидали геть ніби якесь сміття й непотріб. Пізніше, з плином часу, коли стали займатися ремеслами /?, коли туди стали приїжджати купці із західних країн, то стали прибувати з ними і набожні священики для сіяння науки Господньої, щоб при купцях, які отримували інфляндські скарби, вони могли знайти спасіння душ цього народу для Господа Христа через слова святої Євангелії.

В той час був тоді там один муж з славного міста Любек, якого звали Майнгардус⁸, дуже знаменитий побожністю і святим життям. Року 1200 після подання Господом Христом спасіння людському роду 1200 цей Майнгард сів із купцями до корабля і вирушив до Інфляндії. А бачучи, що у таких прекрасних і стиглих жнивах зовсім не було женців, він задумав там провести своє життя, залишивши при собі тільки одного слугу. Він одразу ж збудував собі будку з лози на місці, котре уподобав, зробивши на ній і верх для захисту від дощу. Помалу він став здобувати собі людську приязнь, почав учитися мови тамтешніх країн, перемагаючи працею труднощі // Маючи вже достатню приязнь і взаємне товариство з жителями цього краю, він став їм помаленьку розповідати про спасіння людських душ і небесні справи і потихеньку приводити від марногого і мерзенногого ідолопоклонства до Христової віри. Тоді з ласки милого Бога вірним зичливим і працьовитим старанням цього мужа чимало місцевих жителів стали пізнавати незнанну науку правди. А з часом, коли їхня чисельність збільшилася і багатьом нова річ, як то буває, сподобалася, то заснували кафедральний собор. А невдовзі Майнгард був висвячений на Інфляндське біскупство від Бременського арцибіскупа. Майнгард, виконуючи обов'язки ласкавого пастиря у винограднику Господа Христоста, дуже примножив християнську справу і велику частину цього народа навернув до християнської віри.

с. 3.

Після цього щасливого набоженства він закінчив своє життя. Після смерті Майнгарда Бертольд, цистерціанський опат, став на його місце; він разом з іншими чужими жовнірами, котрі заради побожності і святої віри на рицарське ремесло на честь і хвалу Господові Христу приїхали з Німеччини, оголосив війну ворогам св. хреста. А коли виїхав на війну, то в першому ж бою його норовистий кінь примчав його в самий центр ворожого війська язичників; Бертольд тамже був поранений і вбитий. А коли в тих краях поширилася побожність багатьох людей, чимало їх заради Христової віри стало рицарями і прийняли габіт німецьких ченців Fratres Ensiferi, тобто брати, які носять меч, тобто назвалися братами-меченосцями⁹. Але коли їх на то не стало, щоб грубим ворожим язичникам, котрих було чимало і котрі скрізь виявляли свою потугу, дати належну відсіч, тоді вони приєдналися до пруських тевтонів хрестоносної братії¹⁰.

с. 4

Коли ж почули, що Орден Тевтонських хрестоносців славиться по всій німецькій імперії, то Волквин¹¹, їхній старший гетьман, був поставлений на уряд магістра Інфляндії від п'ятого по порядку пруського магістра на ім'я Конрад¹², графа з Тюрингії. Це сталося у 1234 році. А з допомогою цього пруського магістра Конрада Григорій¹³, найвищий папа римського костьолу, дев'ятий папа з таким іменем, наказав скрізь, а особливо у невірних прусів та інфляндців оповістити, що браття-ченці в Інфляндії, які прозвані від меча, і котрі ще не були затверджені як Орден, приеднуються до Тевтонського Ордена в Прусії і інкорпоруються. Тоді інфляндські брати-меченосці прийняли хрест і одяг на кшталт німецької братії в Прусії¹⁴. І завжди з того часу пруські магіstri отримували щорічний певний податок від інфляндських магістрів

// і так було аж до часів пруського магістра Альберта маркграфа Бранденбурзького¹⁵, котрий близько року Божого 1513 волів гроши, ніж послушенство брати. Після цього інфляндці, віддавши чималу суму грошей пруському магістру, одразу стали вільними від послушенства. Ale цю волю через своє зухвальство втратили. Отож їх польський король Зигмунт Август¹⁶ підбив свою владу, як про це буде сказано далі. Ale повертаємося до справи. Інфляндські хрестоносці в чернечому вбраниі з допомогою прусів мали чимало великих битв з прикордонними язичниками, а потім обрали собі магістра, котрий із комтурами або своїми старостами управляв усією країною. Крім того, в Інфляндії було п'ять біскупів, як от: Ризький арцибіскуп, дерптський, габсальський, озельський, курляндський і ревельський біскупи. Ці потужно і вельміожно, ніби князі, упорядковували свої міста, замки і маєтності. Ale року Божого 1558 московський князь, взявши знамените місто Дерпт, цілком знищив Дерптське біскупство. Також польський король має під своєю владою Ризьке архієпископство з усіма замками і містами, бо він є паном всієї Інфляндії. Шведський король¹⁷, опанувавши місто і замок Ревель¹⁸, править і Ревельським епископством. Езельське і Габзальське епископство разом з островом Езель тримає брат датського короля на ім'я Магнус¹⁹.

Інфляндський магістр Тевтонського Ордена разом із своїми комтурами мав багато міст і укріплень замків під своєю владою. Найстаршим ж там було двоє: магістр і ризький архиєпископ, котрі разом тримали Ригу – столицю всієї країни. Ці обидва карбували і власну монету, котру і понині вживають місцеві жителі. Однак магістр мав, крім всіх цих держав і країн, ризький замок Ризького міста у своїй владі, а архиєпископ до нього не мав права.

Тут уже у належному порядку будемо описувати замки, міста і провінції цієї країни, котрі підлеглі як магістру Ордена, так і епископам і комтурам. Повіти і провінції в Інфляндській державі,

котрі вважаються князівствами, такі: Лейтляндія²⁰, Віекляндія, Курляндія, Семігалія, Естляндія, Вірляндія, Гарія, Гервенляндія.

ЛЕЙТЛЯНДІЯ АБО РИЗЬКА ПРОВІНЦІЯ //

с. 5

Лейтляндія, найголовніша країна в Інфляндії, має у своїй державі такі міста й замки, котрі є підлеглими польському королеві.

Рига – найславніше місто, столиця всієї Інфляндської землі, оточена дуже міцним муром, частими вежами і брамами, вона достатньо забезпечена гарматами і всілякою вогнепальною зброєю. Вона обведена довкола потужним, високим і широким валом, має два рови з обох сторін. Крім того, вал добре забезпечено всім, необхідним для битви, і всім, що має належати лише головному місту як під час війни, так і миру. Там постійно знаходиться військо королівським коштом.

Замок є тут же при місті, він прекрасно укріплений і вважай добре забезпечений всім необхідним. У цьому замку колись мали свою столицю тамтешні магістри, але там тепер адмініструє з доручення короля його васал – курляндський князь. Однак він не має жодного права до міста, бо міщани, пишаючись своїми вольностями, не терплять жодного адміністратора або капітана, який би мав ними керувати. Але вони вірно і чесно віддають своє послушенство і податок польському королеві. Отже самі міщани правлять цим містом на підставі міського права. Це місто разом із замком обтікає дуже велика, наскільки там видно, і широка ріка²¹, яка бере свій початок у Сіверській землі Руської країни. Потім, у двох милях від Риги, вона впадає до моря широкими рукавами. Цією рікою припливають до міста кораблі з моря, котрі прибувають сюди з віддалених країн, як от: із Швеції, Данії, Швейцарської землі²² та інших. Також з Русі та Литви туди привозять попел, діжки, дерево та інші речі, потрібні для будування шхун, кораблів, і будинків, також і збіжжя. У всьому місті є великий і славний порт, хоч місто й знаходиться у двох милях від моря, та кораблі всілякі дуже зручно приходять під самі мури і так само відходять. Сучасні люстратори²³ цього міста, а особливо його м. пан Ян Сененський визначають відстань (Риги) від Вільна у сорок миль. Це місто протягом понад двадцяти років всіляко потерпало частково від датських і шведських королів, частково від московських князів та інших (правителів) через військові дії та інші.

Але воно тепер має за що дякувати Богу і польському королеві, бо під своєми крилами із своєї святої милості дав місту відпочити.

Інші міста, замки і староства, котрі є в цій Лейтляндській або Ризькій провінції тут стисло згадуються, а це насамперед: // Динамінд²⁴. Замок прекрасно укріплений, уbezпечений природою

с. 6

і /добрим/ вибором місця, лежить біля моря над берегом ріки Двини у двох милях від Риги, добре забезпечений обороню польського рицарства. У ньому всі кораблі, які приходять до Риги із заморських країн, повинні показувати товари і сплачувати мито.

Блокгауз. Замок між Ригою і Динамунде, збудований над рікою Двіною. Там теж всі кораблі перетрушується. А ці два замки викликають найбільшу заздрість у ризьких /міщан/.

Кірхгольм /Kirchholm/²⁵. Замок муріваний, лежить над рікою Двіною на схід від Риги у двох милях від неї.

ЗАМКИ, КОТРІ ЛЕЖАТЬ НАД ДВИНОЮ

Уксу́ль /Uxul/. Спустошений замок. Однак двір у ньому, коли у ньому живе староста, відновлено. Він лежить у двох милях від Кірхгольма. Колись там була жорстока битва і там полягло багато людей. Про це свідчить курган, насыпаний з людських костей.

Ленвард. Замок, який лежить над Двіною у чотирьох милях від Уксуля.

Ашерад /Ascherad/. Колись воєводство. Замок укріплений над Двіною, у чотирьох милях від Ленварда. Від нього кілька разів проганяли Москву.

Нітава /Nitawa/²⁶, Зесвеген, Георгенбург, Левбург, Россітен, Люден, Невенгаль — самі тільки муріваний замки без міст.

Дунемборг. Замок над Двіною досить укріплений. Комтур або воєвода був над ними спочатку поставлений іменем магістра.

Зегеволт. Місто і замок. Колись з іншими до них належними був даний першому маршалку ордена хрестоносців від магістра цього ж ордену.

Аріес замок. Вольмеж /Wolmierz/²⁷ — місто і замок. Гермес²⁸ — замок, що лежить у чотирьох милях від Пернова і Феліна. Ці всі вищезгадані замки і міста із своїми воєводствами та староствами має у своїй силі непереможний польський король. Виняток складає замок Мальгемборг /Malgemborg/²⁹, котрий належить до Московської держави. А /замки/ Адзель і Роденпеус спалені і спустошені москою.

РИЗЬКЕ АРЦИБІСКУПСТВО

У цій ризькій провінції король має під своєю владою всі замки, міста, старости і уряди.

Кокенгаус³⁰. Замок і місто досить укріплени природою і зручним місцем лежать над рікою Двіною. Вони є найголовнішими серед арцибіскупських міст і замків. //

Уксуль, Ленвард, вищезгадані замки, а також Кревбург, Ландон, Зесвеген, Шанхорг, Зербен, Коненбург, місто і замок; Ванзель, Зальц, Даленц, Єнцель, Трейден – всі ці належать до арцибіскупства.

Смільтен і Кремон замок, що колись належали до митрополітанської капітули Ризького костьолу, спустошені Москвою.

Зангель. Замок досить добре укріплений лежить над морем. Він колись належав до Ризького архидияконства. Всі ці вище названі замки знаходяться під владою польського короля.

Шляхетські замки у згаданих арцибіскупствах такі: Нохрезен, Розенберг, Майян, Піртіль, Роппе, Наббе, Ельнер і Берзон. Їхні пани є під владою польського короля.

ДЕРПТСЬКЕ БІСКУПСТВО

Дерпт³¹ або Дорпат – це прекрасне біскупське місто і замок над містом, яке лежить на високій горі. Цей замок року Божого 1558 разом з усією околицею був узятий раптовим ударом московського князя. Але потім був визволений королем Стефаном Баторієм³².

А до цього біскупства належали оці замки:

Цалканна. Замок і прекрасний монастир. Найнгауз³³ лежить у 18 милях від Дерпта, близче до руських країн. Недалеко від нього і один від одного лежать Увербеке, Ольденторн, Кіріепе, Верпех.

У цьому біскупстві найголовнішими шляхетськими замками є оці чотири: Ольсен, Канеліхт, Раден, Кундаль або Регенталь.

БІСКУПСТВО ГАПЗАЛЕНСЬКЕ І ЕЗЕЛЬСЬКЕ

Вікчландія³⁴. Країна, яка здавна належала із своїми замками і містами до Габзальського біскупства. Вона простягається на 14 миль у довжину, а на 12 в ширину. Лежить над Німецьким морем під владою Шведського королівства і має у своїй провінції оці міста і замки.

Габзаль³⁵. Головний замок з містом, у котрому знаходиться кафедральний костьол. Цей замок є під владою шведського короля.

Лоде. Укріплений замок, котрий курляндський князь Готард Кеттлер³⁶ недавно оборонив від шведів і відбив у них кілька потужних гармат. Але потім все-таки він потрапив під шведську владу.

Легаль. Замок і місто, у котрому знаходиться прекрасний жіночий монастир, тепер - під обороною шведів.

Фіккель і Фелікс. Замки спустошені і спалені Москвою //

c. 8

Вердер. Замок досить міцний, лежить над рікою Зундою, але є спустошений і спалений самими ж хрестоносцями.

Езель³⁷. Острів на Німецькому морі, що лежить у кількох милях від морського берега, а належить Езельському епископству. У своїй окрузі він має два прекрасних замки і міста, котрі хрестоносці віддали датському королеві. Їх тепер має під своєю владою Магнус, брат датського короля, який носить епископський титул. А ці замки звуться так: один – Арнчбург³⁸, а другий – Зонебург.

КРАЇНА КУРЛЯНДІЯ³⁹

Ця країна в Інфляндії має з півночі затоку Балтийського моря, з заходу вона сягає Пруської землі, з півдня прилягає до Жмуді. Вона є під владою польського короля, але її з королевської милості тримає курляндський князь Готард Кетлер.

Вона містить у собі ці міста і замки:

Вінда⁴⁰. Замок і місто з воєводством, яке називається попольськи Кесью. Воно було досить укріплене, але вже частково спустошене. Там мали свою столицю магістри та організовували сеймові з'їзди. Тепер вона знаходиться під владою Польського королівства, а адмініструє цією країною вельможний пан Ян Кароль Ходкевич⁴¹, жмудський староста, генеральний і найвищий інфляндський губернатор з великим маршалком Великого князівства Литовського.

Гольдинген⁴². Замок і місто з обширним повітом.

Грубін⁴³ і **Рандорф**, замки з обширними староствами.

Тучком, Забель, Дурбін⁴⁴, Алленпот, Шруден, Фравенбург, Альфанген і Невбург. Ці замки лежать при жмудському кордоні.

Курляндське епископство має сім замків, котрі Магнус, брат датського короля, тримає під своєю владою і привласнює епископський титул. Ці замки називаються так: Едвален, Пільтен⁴⁵, Газенпорт⁴⁶, Ангермунде, Донданген, Найнгауз і Амботен.

КНЯЗІВСТВО СЕМІГАЛІЯ⁴⁷

Це князівство є прилеглим до Курляндської землі або провінції. З півдня вона межує з Литовським князівством, а має у собі такі замки: Золенбург, замок і старство, Базенборг, Доблін⁴⁸, Нітав, але з повітами і містами немає жодних замків. Всією провінцією із згаданими замками адмініструє курляндський князь з милості, даною йому його королівською мостю //

КНЯЗІВСТВО ЕСТЛЯНДІЯ

Князівство Естляндія або Естонія прилягає до Шведського та Північного моря. Воно має під своєю державою такі найголовніші замки з містами та староствами.

Фелін⁴⁹. Замок і місто досить укріплени. Воно було разом з останнім інфляндським магістром Вільгельмом з Фюрнstenбергу⁵⁰, васалом польського короля, здано власними служилими німецькими жовнірами великому князеві московському. Саме місто спалене: але замок з повітами, котрі до нього належать, знову став під владою польського короля завдяки мужності славного коронного рицарства. Цей магістр Ульрих⁵¹, котрого було схоплено у цьому замку, помер у московському ув'язненні. А цей був уже останнім інфляндським магістром.

Лаїс і Тальчкофен. Ці замки були під московським князем, але потім король польський визволив їх своїм рицарством.

Тарніст або Таурус. Замок прекрасно укріплений і достатньо забезпечений всім необхідним для війни. Його король Зигмунт Август завдяки литовцям і керівництву славної пам'яті пана Миколая Радзивила, гетьмана Великого князівства Литовського, підкопом опанував від московського князя: тоді всю порохову вежу, сім сажнів муру і багато московського люду висадив у повітря. Я також разом із моїм батьком був присутнім при цьому штурмі. Цей замок литовські жовніри спустили, сплюндували і спалили, одну частину москви взяли до в'язниці, а іншу порубали, власне як татари; а спустошений замок покинули. А не забезпечивши його ні якоюсь обороною, ні ремонтом мурів, котрий легко можна було б вчинити, повернулися додому з гарматами, здобиччю та іншим воєнним спорядженням 31 липня 1561 року.

Оперпаль. Замок королівські жовніри сплюндували і спалили.

Оці замки цього князівства знаходяться під польським королем.

Каргауз, Гельмайс, Руган, Пернов – місто й замок прекрасний, котрий лежить над морем. Цей колись взяв шведський король, але його потім польський король потугою свого рицарства визволив.

ВІРЛАНДІЯ⁵²

Ця інфляндська провінція лежить на північному сході. На півночі вона закінчується Балтійським морем, а на сході - славною рікою Нарвою, котра витікає з озера Теубас⁵³ //, а впадає до Балтійського моря. На півдні вона межує з провінцією Естляндією, а на заході – з країною Гарією; вона простяглася на 8 миль від ріки Нарви аж під сам Ревель. У своїй окрузі вона має оці міста й замки.

c.10

Нарва, котру поляки звичайно звуть Нарев. Це місто і прекрасний та укріплений замок лежать над рікою того ж самого імені Нарвою. На другому боці цієї річки стоїть замок, збудований москою і названий Івангород. Так ця ріка Нарва, біжучи країною Вірляндією, відділяє Інфляндську землю від Московської,

Токсбург. Замок, що лежить на березі Балтійського моря на однаковій відстані між замками Нарвою та Ревелем.

Везенбург⁵⁴. Замок і старство.

Кергольм. Колись був замок Ревельського біскупства.

Аш і Ест – це два шляхетські замки у цій землі. Один – Роберта Гільсена, а другий – Бернардина де Табе.

Всі ці замки із згаданою провінцією є під польським королем.

ПРОВІНЦІЯ ГАРІЯ⁵⁵

Гарія над шведським морем пролягла у довжину на 16 миль, а в ширину на 8, вона разом із провінцією Вірляндією вважається князівством.

Вона має у собі ці замки:

Ревель. Славне і значне місто, яке із своїми укріпленнями, досить добрими, лежить над Балтійським морем. Там є арцибіскупська столиця. Ревельці мають власну монету, роблену чотиригранним способом. Ревельський біскуп мав під своєю владою кілька замків, але ніякого права на міста. Орденські магістри завжди їх мали під своюю юрисдикцією, поки ця держава не перейшла під владу польського короля.

Бадіс. Замок і монастир коштовний, який лежить на гарному місці.

Фесвойр. Замок колись належав до Ревельського біскупства, але його взяв московський князь та мусив повернути з усією (цією) державою польському королеві.

КНЯЗІВСТВО ГЕРВЕНЛЯНДІЯ

Гервенляндія⁵⁶, країна що лежить над морем, розтягнувшись на 7 миль у довжину, а вшир на 6. Вона має досить багато всілякого збіжжя і всіляких пожитків, що їх дає земля // . Один головний замок називається **Вітенштайн**, а по-польськи Білий Камінь⁵⁷. Він є красою всіх сел, волостей і містечок. Кілька років тому завдяки гетьману Великого князівства Литовського Яну Каролю Ходкевичу і мужності коронного лицарства він дістався під владу польського короля. Ще перед тим його хитрістю опанували шведи. В цих згаданих інфляндських провінціях, котрі також можуть уважатися за князівства, живе багато народів різних мов. Саме поспольство в Інфляндії вживає майже трьох мов⁵⁸, котрі однак

мало чим від себе різняться, переважно прив'язуються до литовських діалектів. Самі жителі є грубих звичаїв і життя, дуже подібні в багатьох речах Литви і Жмуді через близкість місця і роду. Вони носять поганий одяг, найбільше з сірого простого сукна, робленого ніби на кшталт німецького строю. Взуття плетуть з кори липового жерева, як русь і литва, котрі литва лапцями, а русь – курпями називає. Інші ж, як в Україні і далі в Руських краях, просто роблять взуття з шкіри бидла, обдерши її разом із шерстю з вола. Їх називають ходаками і вони довго служать.

Жінки на кшталт циганок, або як деякі хочуть – тиранок, волочаться по селах, а звать їх лотевками (латишками – Ю.М.). Ці собі і в сорочках, коло шиї, коло грудей і хусток (?), котрі вони звать просціцами, скрізь чіпляють різні намиста з свинцю, бурштину, скляних шматочків і цим нібито приоздоблюють свій одяг. Мерзенно виглядають голови баб, жінок, дівчат з розкудланим волоссям; тканинки на голові прикрашають замість перел шматочками різнокольорового скла. Майже всі жінки є великими чарівницями, і занадто полюбляють чари й чортівські забобони. Їдять просту їжу і дуже грубий хліб. Всіляке збіжжя, як і литва, спочатку в гридні, тобто в чорній ізбі жарко натопленій, висушують димом, а потім в гумні на току, для цього призначеної, вимолотять. В чистих глиняних гарніках не варять, а тільки в мідних котлах і в грубих чорних великих горшках, бо там в усій Інфляндській землі не побачиш полив'яного горщика. Простолюд: селяни в селах а бідний люд у містах, взявши плевели. всілякого збіжжя і вмістивши житнього борошна, їдять замість хліба. Хоча люди там бідні й прості, але занадто хитрі, зрадливі, вперті, суворі і швидкі до вбивства. Вони дуже ненавидять поляків, литву, русь і інші іноземні народи, підлеглі польському королеві, з котрими часто воювали. Виняток складають німці, котрим виявляють дещо кращу честь //, як тим, котрих собі колись мали за панів, та одяг, подібний (німецькому), носять. Інших же називають розбійниками, грабіжниками і пожирачами своїх добр і взагалі своєю згубою, а де тільки можна наших жовнірів зрадою напасті в темному кутку, оточивши неoberежних, дуже швидко вб'ють. Двом чи трьом там дуже важко проїхати, особливо коли доведеться стати на нічліг у селянина – латиша або іговіанина (igowianina). Тоді треба бути дуже обережним, бо сонних одразу вб'ють, заріжуть, задушать. Корчми й готелі у цій країні рідко трапляються або ж зовсім нема, мандрівники звикли заходити до дворів і фільварків, котрі там звать мизами, і там ночувати. Костелів теж не побачиш, ледве де вони є при замку.

Шляхта й міщани у Інфляндській землі всі німці, мають, німецькі звичаї і мову. Жінки мають сукні на кшталт плаща, червоні з густими фалдами від голови аж до кісточок (ніг), особливо жінки

міщанського і шляхетського станів. А селянки в просціцах ходять, не мають жодної зачіски на голові, а тільки заплітають косу, которую дуже люблять, навколо голови укладають як дівчата, так і жінки. На голові носять замість шапок митерки або чотирикутні беретики, ніби римські кардинали. Інші отим фалдованим плащем закривають собі голову й чоло на кшталт каптура або ківера.

Наречену, коли ведуть до шлюбу, вбирають у вінець або брамку з перел, срібну, позолочену, округлої форми, дещо вищу, ніж тканина. Всі панянки, заміжні жінки і вдови, уbrane в червоні фалдовані плащи, йдуть довгим рядом звичайною процесією біля цієї нареченої.

Пиво варять з ячменного солоду, додають забагато хмелю, особливо по селах і містечках через що воно є на смак дуже гірке і дуже різиться від інших родів пива, котрі варять тут, в наших країнах. Однак весь цей народ і всі німці із задоволенням п'ють таке пиво.

Інфляндська земля дуже багата житом і всіляким збіжжям, і за цим багатством прибувають також заморські й інші віддалені народи: з Любека, Амстердаму, Голандії, Данії і Швеції, бо до цих країн чимало привозять з Інфляндії різного збіжжя. Також і до Інфляндії прибуває маса збіжжя і інших товарів з Литви і з Русі по ріках Двині і Нарві.

Ця земля має велике багатство бидла і всіляких, необхідних у домашньому господарстві речей; також вона дуже багата ставами, ставочками і рибними ріками. Не менше тут лісів, борів і гаїв, сповнених звіром, насамперед ведмедів, зубрів, лосів, лисів, рисі, // бобрів. Там ховається маса й іншого звіра. Там зайці взимку і влітку змінюють кольори, так само, як і в Швейцарії, в горах, котрі звичайно називають Альпами, тобто взимку вони білі, а влітку – сірі. Привозить і Москва до Інфляндії шкіри білих ведмедів, котрих привозять з дуже холодних північних країв, особливо з провінції Двини, що прилягає до Льодовитого океану.

Після прийняття християнської віри ця країна була дуже богообоязненна, віддаючи своє послушенство римському костьолу. Пани ордену і сам магістр, поки що не пристали до лютерської віри, зберігали побожний устав, скеровуючи свої справи у звичаях і вчинках до примноження честі і хвали Господньої, оздоблюючи образи святих гарним набоженством. Тепер ці образи від лютерських еретиків у всьому зневаженні і обернені внівеч. Господь Бог тоді, коли в цих країнах множилася хвала Божа і честь святым, так благословив цим жителям, що від своєї вітчизни вони мужньо і потужно відганяли кожного язичника та іноземного неприятеля з великою для тих шкодою: моску, татар, шведів і чимало інших ворогів приборкували з великим тріумфом, як буде видно з цих двох значних битв, гідних невмирущої пам'яті, котрі мені здалося потрібним описати читачеві.

c.13

Року Божого, коли людське спасіння з неба на світ прийшло, 1381 великий князь московський з дуже великим військом, котрого було триста тисяч, прийшов під замок Нойгауз⁵⁹, що лежить у Дерптському повіті. Він обложив цей замок. Тоді після великих і частих штурмів, коли вже мури були розвалені, а башти зовсім розбиті, коли обложені були змучені і вважай втратили свої сили, тоді вони тільки Господу Богу побожно доручили оборону замку. Сам староста замку в ніч з четверга на п'ятницю зовсім не спав, а впавши хрестом перед вівтарем у одному костьолі, молився палким серцем Господу Богу, просячи, аби їх з милостивої Своєї ласки врятував у такій раптовій і тяжкій небезпеці і визволив від ворожої облоги. Почався світанок і москва сподівалася собі успіху, бо вже мала взяти замок. Цей староста, вставши після молитви, якнайшвидше скопив лук, натягнув на тятиві гартовану стрілу і потужно випустив її в середину московського війська. Ця стріла з волі милого Бога вдарила в саме серце великого князя і вбила його. Збіглася москва й перелякалася, давай /свого/ пана піднімати з землі, а він вже не дихає. Тоді ж з великим лементом і //невимовним жalem, скопивши якнайшвидше /тіло/ князя з собою, почали тікати, а їх то там, то сям, в болотах, пущах, лісах і баговиннях інфляндці, які вчинили вилазку з замку, сікли, били, стріляли, давили як мух. Їх /московитів/ було багато, одніх вбито, других взято в полон, інші під втечі втопилися в лісових болотах. Інфляндці, побачивши, що вони були оборонені якоюсь чудесною силою Божою, на вічну пам'ять перемоги і подяки Господу Богу у замковому костелі перед великим вівтарем повісили позолочений лук і завжди велике набоженство у цьому костелі відбувалося. Але потім року Божого 1551 лютерська наука все зіпсуvala. Однак лук висів незайманим на своєму місці перед вівтарем. Потім Іван Васильович, великий князь московський, року Божого 1558, взявши цей замок, відмінив лютерську релігію.

Також у 1500 році була славна і гідна вічної пам'яті битва інфляндців з великим князем ордену хрестоносців в Інфляндії Вальтера з Плетенбергу⁶⁰. Цей, коли мав вищезгаданого 1500 року почати війну з московським князем, загальні пости наказав тримати людям обох станів: духовного і свіцького і літанії відправляти згідно з римським костьолом, а набоженство різними способами як міг найкраще серцем і думкою висловлював. Отже у місяці серпні, невдовзі після /свята/ Різдва Діви Марії, зібравши восени військо, готувався до бою. Також і ризький арцибіскуп приєднав до нього тисячу німецької кінноти, до котрого й інші біскупи додали, особливо дерптський, п'ятсот. Ревельський і габзальський стільки ж свого почту на допомогу йому послали, отже було сім тисяч німецьких рейтарів, та п'ять тисяч піших джур або курляндів. З цим військом магістр увійшов у Московську землю і поблизу

c.14

руського кордону сплюндурав чимало волостей, потім рушив під Псков вважай в день Воздвиження св. хреста. Там є велика рівнина на дві милі. У полі війська стали напоготові, у воєнному порядку. Проти них прийшло до ста тисяч, а то й більше москви й татар, поділених на 12 полків, самих татар було тридцять тисяч.

Магістр, побачивши їх поперед себе, зрозумів, що мусить статися з двох одно: або ганебно тікати перед московським військом або, мужньо ставши, насмерть битися з ворогом. Обравши почесну смерть, ніж ганебну втечу, зміцнивши рицарство гетьманськими словами, не сумніваючися, з Божою поміччю наказав вдарити в барабани і трубити в сурми. Москва теж зного

c. 15 боку, піднявши корогви, // озвалася своїми сурмами і дудками і вдаривши в барабани, котрі кожен ротмістр має у своєму полку, звідусіль страшно закричала і до небес понеслося: "Тарантара, таратан". Інфляндський магістр наказав з усіх гармат спочатку вистрілити по татарам, а потім з ними мужньо зійшовся. Зломивши і розгромивши їх, вдарив із своїм, уже стомленим, військом на свіжу москву, котра вважай у 12 полках стояла. Там був крик, гук, стрільба, брязкіт зброї, ламання списів з величезним кровопролиттям з обох боків. Москва густотою гартованих стріл

c. 16 згідно із своїм старим звичаєм затьмарила небо //, однак озброєним інфляндцям вони мало в чому зашкодили. Ці великими загонами і масою війська, а ці мужністю і непереможним серцем напереміну брали гору; чим більше тих на поле для битви прибувало, тим ці мужніше, вважай всіма силами, з ними билися аж до самої ночі. Врешті москва була розбита, залишивши інфляндцям небачений тріумф. У цій битві загинуло дуже багато татар і москви і кажуть, що там лежали трупи на відстані двох миль. А з боку інфляндського магістра загинув тільки один рейттар, поранених було дуже багато, але легко, бо кожен з них був добре озброєний. Тріумф вічної пам'яті і приклад безсмертної слави показали тоді інфляндці своєю мужністю і прекрасною чеснотою. Коли ж про цю поразку своїх великий князь московський Іван довідався, ніяк не міг надивуватися з того, що таке мале військо побило так багато його людей. Однак зразу уклав перемир'я з інфляндцями на 50 років і з того часу Москва і Русь оцих німецьких рейттар називала залізним військом, вони так добре цією землею ганяли Москву, що остання нічого їм не могла вчинити, але коли міжусобиця стала, особливо у вірі їх послабила. Бо хоч і було немало інших знаменитих битв, а це знати добре з прикладу цих двох найщасливіших, то поки вони були у католицькій вірі, доти завжди був з ними Господь Бог, бо вони завжди рукою Господньою громили своїх воорогів, були славні й значні. Але, як тільки, як я вже сказав, вони прийняли науку Лютера 1527 року, то зразу ж і набоженство і інші природжені цноти відступили від них. Після цього майже всі внаслідок різних

бід опинилися в тяжкому стані, настільки сильному, що майже всі стихії одразу й раптово піднялися на помсту і кару інфляндців. Хоча ця земля була сповнена всяких дарів, плодів і лагомінків, вона перестала опливати в своїй родючості, не даючи місцевим жителям прокорму. Колись рибні ріки й озера перестали давати всіляку рибу. Повітря корисне людському здоров'ю, яке служило людині з милості милого Бога, перетворилося в отруту і заразу. Москва ж вогнем і мечем жорстоко сплюндурувалася всю Дерптську провінцію, але тевтонські хрестоносці ці кари Господні, гнів Божий приписували внутрішній уособиці, про яку буде сказано далі.//

с. 17

**Книга V, частина II, в котрій описується
внутрішня війна хрестоносців і причина
оголошення польським королем війни
проти інфляндського магістра**

Інфляндський магістр з усією німецькою братією Ордену хрестоносців і з шляхтою після прийняття лютеранської віри запишався з науковою лютерською і повстав проти свого колеги, ризького арцибіскупа . А цей арцибіскуп походив з вельможної фамилії брандербурзьких маркграфів, бо він був братом Альбрехта, брандербурзького маркграфа, колись магістра Ордену хрестоносців, потім – пруського князя. Цей /Альбрехт/ був двоюрідним братом польського короля .

Тоді року від Різдва Христа Господа 1556, після св. Іоанна Хрестителя Вільгем Фюрстенберг з усім Орденом своїм і з гетьманом дерптським і ревельським, з габзальським біскупом і з інфляндською шляхтою порадившися про це на сеймі, зі всією потугою виступив проти ризького арцибіскупа, вдерся в Ризьку провінцію і пустошив її ворожим звичаєм, у чому помагали йому і підлеглі біскупі, боючися його. Арцибіскуп же, хоч і думав дати битву в полі, бо мав при собі чимало шляхти, але побачив, що сили нерівні. Тому він відступив з боями до свого замку Кокенгаузу над Двіною і там укрився. Магістр же добував його з великою потугою. Однак замок був досить мідний і укріплений і стрільба мало йому шкодила. Та мало у ньому було провізії і магістр став морити обложених голодом. На восьмий день облоги арцибіскуп наказав відкрити замок і містечко, добровільно піддаючися. Але магістр ніскільки незважаючи на те, що арцибіскуп був правителем провінції і міста Риги, що він був князем із значної фамилії брандербурзьких маркграфів, що він був серед духовенства якнайвищим священиком і примасом, став трактувати його як ворога-поганина, оббріхав його і сповнив інших неймовірних тяжкостей, конфіскував у нього всі села і волості і ув'язнів. У цій

в'язниці він тримав арцибіскупа майже цілий рік. Але польський король Сигізмунд Август, як тільки про це довідався від маршалка Ордену хрестоносців, то дуже засмутився через суворе ув'язнення князя, свого двоюрідного брата. А цього маршалка магістр позбавив всього і вигнав з країни за те, що відраджував йому війну

c.18 проти арцибіскупа.// Отже, король послав до магістра одного значного мужа з Польщі, котрого звали Каспар Лонцький. Однак інфляндці, порушивши право Боже і право людське, вбили Лонцького на шляху перш, ніж він доїхав до магістра. Після цієї зневаги король знову послав до магістра. Це був жмудський біскуп, котрий трактував з магістром від імені свого пана, подаючи різні доводи про вбивство Лонцького і про визволення арцибіскупа. Однак магістр ані про визволення біскупа, ані про припинення внутрішніх війн не хотів дати послові жодної відповіді і не дав. Посол, нічого не вчинивши, повернувся до короля, свого пана. Польський король, побачивши, що його воля, старання і зусилля були марнimi, вражений явними і нечуваними зневагами, оголосив війну інфляндському магістру і його ченцям. Спочатку у 1557 році він скликав вальний коронний сейм у Варшаві на початок нового року, а там було зразу ж ухвалено посполите рішення. Там дозволили також королеві поділити військо на дві частини, у разі, коли б ворог з'явився в різних місцях. Але до цього не дійшло, бо в цій справі король обійшовся своєм найманим військом, а до нього додав ще й свій двір, отже йому пани дали свої близкучі загони.

Інфляндський же магістр, як тільки про це довідався, одразу ж із своїми помічниками переговорив і послав усі свої кошти, які тільки міг зібрати до Німеччини задля набору війська. Звідти в Інфляндію до нього привели кілка тисяч кінноти та шість хоругов німецької піхоти. Тоді король вирушив з Вільна до Інфляндії з гарматами і всіми воєнними припасами, маючи із собою кінного і пішого війська сто тисяч. Одразу ж на початку липня він послав перед собою гінця, щоб йому дав знати як визволять арцибіскупа, а це давало змогу уникнути більшого зла. Магістр же явно показував, що прагне скуштувати війни з королем. Але коли він довідався, що король вже у Позволя з великим військом, його серце почало трухлявіти. А тоді у королівському війську гетьманував Миколай Мелецький⁶¹, подільський воєвода, гербу "Гриф"; це був муж у всіх справах досвідчений і енергійний. Король послав і вдруге до магістра, щоб той не куштував його меча, а щоб швидше шукав милості. Інфляндський же магістр, хоч і мав свого війська сім тисяч рейтарів, і шість хоругов кнектів, а також кілька тисяч заможних мужиків, хоча три біскупа (дерптський, габзальський і ревельський) дали йому свої загони, однак побачив, що йому не встояти проти сили. Він побачив, як говориться, що важко з мотикою кидатися на сонце, тому відкинув надуту пиху і вдався до покори. Він зразу

ж відправив до короля збройного посла, котрого мав у війську напоготові, щоб той просив милості й миру. З клопотаннями про це помчали галопом до короля й послі імператора Фердинанда, котрих магістр мав при собі. // Король милостиво відповів послам: “Якби нам не були дорогі невинні люди, особливо малі діточки та жіноцтво, ми ніколи не дали б миру магістру. Але щоб він зрозумів, що ми не хочемо пролиття християнської крові, ми вчинимо все, тільки нехай нам магістр, якщо він просить миру за 18 годин приїде до нашого табору і приведе з собою арцибіскупа. Тоді ми там же укладемо між собою мир”. Тоді магістр галопом послав за арцибіскупом до в'язниці, а у призначений день приїхав з ним у супроводі 300 кіннотників до королівського табору. Магістр разом з ризьким арцибіскупом і Христофором, князем Мекленбурзьким, коад'ютатором арцибіскупства, був проведений певними сенаторами між загонами польського війська до намету⁶¹, спеціально для цього приготовленого. У ньому сидів король на високому місці. Коли ці /троє/ приїхали, то всі вони зсіли з коней і йшли до короля з покорою і там магістр, ставши на коліна, перепрошував короля. Потім після відповіді йому було іменем королівським наказано сісти, а арцибіскуп дякував королеві за пробачення як своєму пану і добродієві. Тамже, коли обидві сторони вели переговори про мир, то ухвалили, що магістр, посадивши арцибіскупа на перше місце, винагородить йому всі шкоди; королеві ж будуть компенсовані його військові витрати. Тяжкі ці кондиції були спочатку магістру, але побоюючись ще більшої небезпеки, він призволив на все і зобов'язався виконувати /кондиції/. Потім мир було затверджено обома сторонами, а війська розпущені.

c.19

У цей час року від Різдва Христового 1558 великий князь московський Іван Васильович вступив до Інфляндії з великими військами і в Дерптському повіті великі шкоди вчинив шаблею і вогнем, захопив великий полон людей, набрав бидла. Однак того року сам Дерпт з кількома замочками, куди збіглося велика сила людей, ще залишався цілим. Того часу Москва спалила хрестоносну Нарву, і весь цей повіт спустошила і відійшла з великою користю. Інфляндці вчинили в Кесі раду і вирішили відкупитися, дати за мир 60 тисяч червоних золотих. З цим вони відправили послів до Москви. Тим часом їхні війська спробували взяти московську Нарву⁶², бо є дві Нарви, і при цьому завдали шкоди в людях московському князю. Через це послі були негайно прийняті великим князем і, нічого не вчинивши, повернулися. Після цього князь знову послав до Інфляндії московське і татарське військо і силою взяв місто Нарву, а замок піддався. Потім його військо, чинячи довкола великі шкоди і вбивства, околичні місця забрало під московське панування. Потім прийшовши під біскупський замок Немгауз /Найгауз-Ю.М./ // взяла його через

c.20

капітуляцію. Христоносний магістр, засумнівавшися в собі і в своїй силі, покинув дерптського біскупа і від'їхав від нього на 25 миль. Військо ж московського /князя/ скільки могло перестріти німецького війська, то били, рубали, в'язали. Отак пройшовши всі краї і спустошивши їх, піdstупили під Дерпт. Кажуть, що Москви було всієї 300 тисіч. Там вони схопили кількох німців і жорстоко відрубали їм руки, після чого послали до міста, показуючи, що так буде всім, якщо їм добровільно не піddадуться. Потім притягнули гармати і стали сильно бомбардувати місто. Тоді було повно дитячого і жіночого плачу. Далі обложені не знали, що робити, особливо ж тому, що самі з собою не могли погодитися через віру, то здали місто на тяжких умовах, тобто: хто би залишився при своїй вірі, то зразу ж мав би покинути місто і йти туди, куди хоче, чи до Німеччини, чи ще кудесь. А хто хоче прийняти руську віру, то щоб там залишився. Ці всі, котрі зберегли свою віру, полишили місто, а ті, що залишилися у місті, піddали свої голови під Московську юрисдикцію.

Коли ці новини прийшли до короля, то завдали йому великого смутку. Тоді він побачив, що краще було б не дати інфляндцям вимолити /пробачення/, а опанувати їх силою; тоді б московит не пробував би їх захопити. Інфляндці теж побачили, що ані самі не могли дати раду, ані отримати допомоги від Рейха і імператора. За порадою цього ж імператора і його дозволом вони втекли до польського короля, просячи, щоб він їх прийняв під свою оборону. І так після довгих переговорів дійшло до того, що між королем, з одного боку, і магістром та інфляндськими станами, з іншого – було укладено угоду. Магістром тоді був Готард Кетлер, нинішній курляндський князь, бо того року Вільгельм Фірстенберг був через зраду /своїх/ жовнірів схоплений у замку Фелін і привезений до Москви, де пізніше і помер. Також було ухвалено певну постанову між ризьким арцибіскупом та його коад'ютором, а магістр віддав королеві замки. Ось так інфляндці були прийняті в королівську оборону, що сталося 1559 року.

Тоді зразу король послав до Москви, вимагаючи від московського князя, щоб він дав спокій Інфляндії як королівській землі, а те, що взяв, щоб повернув. На це московит не звернув особливої уваги і став знову готуватися до походу на Інфляндію.

Тим часом, у 1551 році шведський король Ерік, відчуваючи, що у Ревелі є небагато королівських людей, також і в Пернові, послав кілька тисяч війська до Ревеля. Ревельці, вигнавши королівську роту з Ревеля, прийняли це військо і з допомогою кнектів провели шведського короля до міста. Одразу ж цей шведський король взяв і замок Пернов, і Білий камінь, і Падіс⁶³, і

с. 21 Каркус і Леаль. // А Христофор, мекленбурзький князь, він же коад'ютор Ризького біскупства, забувши про недавнє добродійство

польського короля, приїднався до шведського короля. Але (польський) король мав там тоді Ернста Вайєра з 1600 німецьких вояків, останній спіймав коад'ютора і послав його королеві, а король у свою чергу заслав його до Равського замку⁶⁴. Сторожити ж його король доручив Яну Яжині⁶⁵ гербу “Тріски”, старанному і тверезому шляхтичові, котрий пив тільки воду.

Король бачучи, що московський князь чим далі, тим більше могутнішає, а шведський король чимало побрав землі в Інфляндії, відправив своїх двох послів до шведського короля Фредерика: Францишка Русоцького гербу “Кораб”, каштеляна накельського, мужа відомого в іноземних краях, та Габріеля Грабовецького Гжимальчика, укладаючи через них пакти проти шведського короля Ерика. Ця річ шведському⁶⁶ королеві була вдячна і він жадібно за неї взявся, оскільки із шведським королем він воював уже два роки. За цими пактами він сподівався додати до Езеля та Віковії, котрі він уже мав у Інфляндії, ще чогось ліпшого дістати від /польського/ короля. Коли справа дійшла до трактатів, то датський король подав такі кондиції; що їх не могли прийняти польські посли, бо в них виявлялася нерівність. Король датський і король польський мали воювати проти шведського короля, але все, що польський король здобуде в Інфляндії, особливо Пернов, Картуз, Падіз та інші замочки, все це він мав віддати датському королеві. Друга /кондиція/: датський король не хотів розривати дружбу з московським князем, з котрим польський король ворогував. Було чимало інших незносних і неслушних кондицій. Що бачучи, каштелян накельський примчав з Ростоку до короля, просячи, щоб він краще б покинув таку дружбу з датським королем, ніж підписувати такі непристойні пакти, бо буде королю велика шкода від того. Але король мав тоді свої рації, отож наказав прийняти ті кондиції, а потім, коли їх було принесено йому, сам їх і затвердив.

Того часу фінляндський князь, брат шведського короля Ерика, приїхав до Вільна, просячи віддати за нього королівну Катарину. А вже була певна неприязнь із шведським королем, бо він забрав у короля в Інфляндії не тільки Ревель, але й Вайштайн і Пернов. Однак король того родичання з фінляндським князем не відклав і взагалі дав йому за дружину свою сестру-королівну, а у Вільні справив гучне весілля. Коли князь із нею, проїхавши Інфляндію, приплів до фінляндського берега, то ледве став на берег, як довідався про військо брата. Там же у замку він був обложений братом і той його так довго з суші і з моря добував, доки не здобув. А взявши цей замок, // він всадив брата до в'зниці. Шведський король мотивував це тим, що князь, знаючи про його неприязнь з польським королем та про війну, породичався з його неприятелем під час цієї ворожнечі. Однак королівні Катарині, своїй братовій,

бачучи її великий смуток, король дав волю у тому, щоб вона з усіма своїми речами повернулася назад до Польщі. Та відповіла йому, що вона чоловіка не покине і в нещасті, бо беручи з ним шлюб, зобов'язалася бути товаришем йому і в щасті, і в нещасті. Тому вона залишилася з ним у в'язниці і була там аж до семи років. Про московського князя кажуть, що коли він довідався, що королівна Катарина, якої він сам домагався, була віддана фінляндському князеві, то дуже засмутився і розгніався через це на себе, і кажуть, що він, напоєний отрутою ненависті ⁷⁶, рушив на Литву з великою потugoю з своїм гетьманом Серебряним і царевичем казанським. Про це маєш у книзі, у розповіді про короля Зигмунта Августа.

Потім король розіслав едикт по Прусії, в Гданську і в інших містах і наказав оголосити, щоб жоден купець не їздив ні до Швеції, ні до Нарви, а хто порушить це, у того буде конфісковано майно. Задля цього він послав у посольствах Станіслава Чарнковського⁶⁷, а потім Яна Суликовського, секретарів, до поморських князів та інших, які мають порти. А тут настала смерть шведського короля Ерика. Після його смерті на королівство ступив Ян, князь Фінляндський, котрий почав великі війни з датським королем. Їх потім помирив польський король Зигмунт. Потім, у 1570 році він відправив своїх послів до московського князя, щоб жити з ним у мирі, щоб московський князь повернув йому замки, котрі взяв був у Інфляндії. Московський князь з безчестям прийняв послів, а коней, котрих йому привели як подарунок, наказав зарубати на їх очах, залишивши непохитним у своїй впертості. Не дивина була цьому мстивому тиранові так чинити, бо мало в ньому було передбачуваності. Не був таким король Зигмунт, щоб потім мститися над його послами, але московського князя потім добре винагородив за це король Стефан, про що маєш у книзі I стор. 203, також 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210 і далі. Маєш там про те, як наші взяли у нього не тільки інфляндські замки, але й прикордонні московські, як вони малими силами часто били його велике військо, як він своїх послів слав і слав до короля, просячи про перемир'я, а до папи слав, щоб той посприяв цьому; як король, не дбаючи на цих гінців, скрізь плюндрував йому його землі, як він взяв у нього Полоцьк, Кесь, Динабург, Сокол, Суссе, Туровль, Ніццердо, Усьвят, Веліж, Торопець, Невель, Завлоче, Єверище, Порхов, Опоку, Стародуб, Стару Русу, Красногородок, Острів і

с. 23 Великі Луки // врешті, біля Пскова ставши, скрізь підімав прапори своєї славної звитяги. Тоді вже московит добре бачути, що йому скрізь не пощастило, тиранську пиху спустив на землю і хоч-не-хоч мусив віддати польському королеві Інфляндію з усіма принадлежними землями, бо йому ця війна з поляками добре далася взнаки. Він там втратив понад 300 тисяч людей, ще й у польському полоні було їх понад 40 тисяч, не рахуючи малих хлоп'ят, котрих у

Польщі було повно скрізь. А крім того у нього було стільки багато земель спустошено, що почавши від Дніпра аж до озера Ладоги не було видно цілого місця. Зразу тоді король послав звідти свого гетьмана до Дерпту для отримання замку. Коли наші туди прибули, то застали там Василя Головіна, дворяніна самого князя московського, котрий /Головін/ тоді туди приїхав для віддання міста. Цей, побачивши наших, сказав: “Це був той час, коли кінчилося верховенство Москви над Литвою”. Потім він вийшов із замку і з міста з великом жалем, бо там була Москва 29 років, тримаючи Дерпт і скрізь було повно московських могил. Однак плачу було досить, коли вони звідти виїжджали, особливо жіночого. Ці жінки, бігаючи до могил своїх матерів і померлих друзів, жалібно нарікали, що їх мусять тут покидати. Є такі народи, в тому числі й москва, які мають міцні забобони відносно померлих. Вони мають звичай не ховати своїх друзів протягом аж року, /на кладовищі/, ховають їх десь вдома, в льохах. Взявши Дерпт, гетьман зразу поставив королівських жовнірів у Заволочі, Великих Луках, Острові, Красногороді та іншими замками, що належали до Інфляндії, а сам приїхав до короля до Риги. З ним приїхав курляндський князь і чимало інших литовських панів. З ними король порозумівся і дав належні розпорядження. Тільки після цього московський князь розпустив військо і поклав кінець оцій війні. З цього часу Інфляндська земля завжди належала і належить до Польщі і до Литви.

Сенатори і депутати цієї землі засідають з нашими на сеймі, котрих обирають з трьох націй: з польської, литовської та інфляндської, так само, як і судді, котрі судять своїх громадян. Коли поляки з Литвою не могли погодитися щодо суддів, згодилися на альтернативу, тобто, щоб після поляка був литвин, а після литвина—поляк, і так їх тепер спільно тримають. //

с. 24

**Таблиця і сума замків і замочків інфляндських,
за винятком дворів, фольварків і староств**

1. Динамюнд	33. Маргенгаузен	65. Фелін
2. Блокгауз	34. Зербен	66. Тарнест
3. Рига	35. Конненбург	67. Талькофен
4. Какргауз	36. Смілтен	68. Фегфеор
5. Гельмет	37. Лемзель	69. Нарва
6. Руген	38. Трайден	70. Івангород
7. Пернов	39. Кремон	71. Нойбург
8. Ермес	40. Занцель	72. Тольцбург

9. Буртніх	41. Дален	73. Вешенберг
10. Вольмер	42. Ванзель	74. Бергольм
11. Апес	43. Заліс	75. Аш
12. Зегенволь	44. Нохротен	76. Ест
13. Невенгуль	45. Розенбе/р/г	77. Кункталь
14. Кірхгольм	46. Майян	78. Вітенштайн
15. Уксуль	47. Бертіль	79. Бадіс
16. Ленвард	48. Руппе	80. Габзель
17. Ашерад	49. Наббе	81. Леаль
18. Кокенгауз	50. Ерле	82. Фіккель
19. Зельборг	51. Берзен	83. Вердер
20. Кречборг	52. Ревель	84. Фелікс
21. Дуненборг	53. Дерпт	85. Арнцборг
22. Роденпойз	54. Фалькенав	86. Зоненбург
23. Нітав	55. Верпех	87. Лоде
24. Зезойген	56. Кіремпє	88. Пільтен
25. Георгенборг	57. Оллендорф	89. Едвален
26. Земборг	58. Невгауз	90. Гафенрот
27. Розітен	59. Оденпель	91. Ангермунде
28. Люден	60. Гользен	92. Денцланген
29. Люден	61. Канеліхт	93. Нендауз
30. Ландон	62. Раден	94. Замботен
31. Шанцбург	63. Лаіс	
32. Філяк	64. Оперпаль	

Замки курляндського князя, васала й підданого к(ороля) й.м.

польського:

1. Зеленборг	7. Шроден	13. Гольдінген
2. Вазенборг	8. Гафенпорт	14. Забель
3. Доблін	9. Дурбін	15. Кандав
c. 25 4. Мітгав	10. Грублін	16. Тучкум //
5. Невбург	11. Альфанген	
6. Фравенбург	12. Вінда	

**Книга V, частина III, в котрій міститься
опис Жмудського князівства та інших околиць,
що до нього належать**

Жмудська країна є досить широкою і прилягає до Великого князівства Литовського. Але з півночі вона лежить біля інфляндського кордону, а з заходу – біля Балтійського або Німецького моря, дещо зверненою на північ. Вона також межує із Пруською землею. Жодного значного замку у цій землі немає, однак чимало є замочків із містами та селами, як королівських, так і шляхетських. У цьому князівстві є староста або ж найвищий генерал, якого постійно поставляє польський король і великий князь литовський і тільки з поважних причин його може перемістити, хіба що в разі якої раптової потреби. Біскуп у цій провінції один, віри і послушенства римського костьолу. Повіти у ньому такі: Ірагола, Медніки, Хроше, Розена, Відоти, Велунія, Кельтиви, Цетра та інші. Народ простий, живе у малих, низьких та продовгуватих домах, в котрих увечері та зранку горить вогонь посеред ізби таким чином. Посеред ізби є комин, що висить зверху, зроблений з лубу, обмазаного глиною, а на ньому висить залізо, зроблене на кшталт грат. На ньому ж постійно є лучини для освітлення, їх ставлять одна за одною, а на споді під цими гратами стоять коритце з водою, в котре падають зверху головешки. Там господар із челяддю відпочиває при вогні після праці, там розглядають свою здобич і все домове господарство. А в цих же хатах, у котрих самі живуть, тримають всіляке бидло, вівці, телята, кури, гуси, корови і свині. З рогів бидла роблять собі начиння й кубки для різного вжитку. Цей народ є мужнім, сміливим і жадібним до бою, вживає для цього панцирів, шоломів, шишаків та іншої різної зброї, а особливо рогатин або списів як мисливці. Вони мають дуже малих коней і хтось скаже, що це неможливо, щоб ці коні могли знести ті роботи, у котрих їх використовують обивателі: і в подорожі, і на війні, і на полях, і в лісах, і вдома, орючи і воюючи. Землю оріть не залізними, але дерев'яними знаряддями, а що найдивніше, що їхня земля є дуже твердою, а не піщаною. Коли йдуть орати, то набирають з собою чимало дерев'яних штук, котрих вживають замість лемеха у перевертанні ґрунту, тобто: // як тільки одна зіпсується, потім друга, третя, то щоб не втрачати час, зразу іншими замінюють їх. Був один староста в цій провінції, який задля зменшення праці місцевим жителям, наказав зробити чимало залізних лемехів і тими орати. А коли цього року й потім кілька років земля через якусь непогоду не дала сподіваного пожитку, то простолюд оцю неплідність землі і неврожай приписав нічому іншому, як тільки отим лемехам. Побачивши це староста і боючися, щоб простолюд не повстав

c. 26

проти нього, відкинув залізні лемехи, дозволив уживати по-старому дерев'яних.

Ця провінція є дуже багата пишними лісами і буйними гаями, у котрих, як твердять, час від часу з'являються якісь страшні картини (*widzenia*). Кращого, ніж у Жмуді меду, ніде в жодній країні не знайдеш, а це тому, що у ньому дуже мало воску і ще тому, що віск (там) такий білий, ніби найкращий алебастр. Тамешні ліси дають надзвичайно великих багатства, бо в колодах або в бортях високих гіллястих дерев бджоли ховаються ніби у найкращих вуликах і приносять господареві своєму велику здобич меду. Але й то треба знати, що ця країна колись дуже кохалася у ідолопоклонстві, що її жителі поклонялися зміям, жабам, ящіркам та іншим гадам за поганським звичаем і виявляли їм якусь честь як Богу. Про це ми вже писали у другій книзі, при описі литовського ідолопоклонства, стор. 30 і 31. І тепер є такі між ними, особливо по селах, і малих містечках, котрі якихось змій, яких вони на своїй мові називають гівоїтами і які нібіто мають по чотири маленькі чорні лапи під животом на кшталт оцих, вони тримають у своїх домах, ніби якісь домашні тварини. Їм господар, скінчivши свої роботи, дає у певний час молоко, годуючи їх замість принесення жертв. Ці (zmii) виходять із своїх підземних печер чи льохів.

(Люди) дивляться на всіх, котрі там є, нібіто з певним страхом і ідолопоклончеською честю, а крикнувши кілька разів, обертаються до молока. І якщо гадина небагато його п'є, то думають, що на цей дім має впасті якесь нещастя, бо їхній божок гнівається на них. І якщо внаслідок нефортунного випадку або через пошестъ щось трапиться, то кажуть, що ми погано шанували нашого бога, тому він це на нас попустив.

Недавнього часу трапилося таке: у одному селі в шести милях за Вільнем, неподалік міста, котре зветься Трокі⁶⁸ якийсь чоловік, щирій католик, купив кілька вуликів меду у одного з цих змішанувальників.

c. 27 Потім // після тривалого знайомства він навернув до Христової віри і самого (господаря), хоч з великим трудом і старанням, і намовив його, щоб убив ту змію, котру той шанував як Бога. Коли цей господар так вчинив, забивши змію, то невдовзі пішов перевірити свою пасіку у садок. У одному вулику він побачив якусь чорну страхітливу істоту, що сиділа там. Вона нагадувала людину, мерзенно відкритим ротом аж до вух, з криво вибалушеними очима, взагалі це була якась пекельна потвора. Господар із страху заціпенів, а потім, дещо прийшовши до тями, спітав: "Хто ти? Що ти тут робиш?". У відповідь ця потвора сказала: "Я є той, хто так довго тут буде, поки не помощуся тобі за те, що ти вбив свого домашнього бога; ти будеш ще й переслідуванням, якщо не повернешся, як раніше, до жертв йому належних". Але не дбав про це господар, твердо стоючи у християнській вірі, і святим хрестом вигнав звідти цю спокусу, яка

одразу зникла і невідомо де поділася. Однак там у тому садку довго було чути якийсь шум і шипіння, на кшалт змійного.

Є також у чотирьох милях від Вільна королівське село, яке зветься Лаваришки⁶⁹, у котрому живе чимало людей, котрі вшановують змій як богів і чинять їм якісь жертви. Хоча ці речі належать не до Жмуді, а до Литви, однак Жмудь межує з Литвою і мені здається доцільним додати ці коротенькі приклади.

Простолюд у Жмуді має якісь свої забобонські свята і урочисті жертви, котрі за поганським звичаєм звикли чинити наприкінці жовтня, коли збіжжя збирають з поля. А це чиниться у такий спосіб. Вони приходять на місце, призначене для проведення оцих своїх розмов, сходяться чоловіки з жінками, з дітьми, з служами і з усіма своїми родичами, пов'язаними з ними родинними стосунками. Столи, лави й інші місця, на котрих вони проводять свої розмови бенкети, притрушуєт травою, а зверху кладуть хліб, а приньому з двох боків ставлять дві коновки з пивом. Потім приносять теля, порося і свиню, півня й курку та інших домашніх тварин по парі, самця та самку, і забивають як жертву таким чином. Спочатку волхв або ще якийсь їхній піп говорить якісь слова і починає бити оте кидло кием, а за цим всі присутні б'ють це бидло по голові та по ногах, потім пхаючи тими киями в живіт, хребет і в інші члени, кажуть такі слова :” Це тобі і Зіменнику /Zimienniku/ боже, так отого свого бога називає простолюд, жертвуємо і дякуємо, щоб нас протягом цього року зберіг здоровими і при всіх достатках. Тепер також просимо, щоб // щоб ти нас протягом цього

с. 28

нинішнього року зберіг і охоронив від вогню, меча, від війни, від морової пошесті і від усіх ворогів наших. Потім, зваривши ці жертви, бенкетують при своїх стравах, але перш, ніж починають їсти, відрізають від кожної страви по шматочку, кидають під стіл, під лави, за піч і всі кутки хати і в сіни, кажучи: “Це тобі, наш Зіменнику жертвуємо, просимо тебе ласково, бери і їж”. Тільки тоді вони починають свої бесіди. Цей старий забобонський звичай і в Литві, і на Русі зберігається подекуди між простими людьми, як ми про це раніше писали при ідолопоклонствах пруських і литовських, про що читай книги 2 і 4 .

Всіяке збіжжя спершу висушують у дуже натопленій хаті, а потім, вимолотивши в гумні, засипають у засіки .

Море, котре омиває жмудські кордони, одні називають Balteum, другі – Пруським, а інші – Німецьким морем, але власне воно має називатися затокою Балтійського моря. Це ж Балтійське море омиває також і Cymbricam Chersonesum⁷⁰, котру німці Ютланд, а латинники Юція називають. Омиває і Німецьку землю і всю Поморську країну, а потім довго протягується, оточуючи Курляндію, Інфляндську землю, деякі московські країни, також Швецію, Фінляндію і Датське королівство.

c. 29

Дикі тварини у Жмуді, як і в Литві, різні, малі й велиki: ведмеді, зубри, лосі, рисі, лиси, але найбільше вовків та зайців. Є також один звір, при жмудському кордоні, котрого ніде в іншому місці не побачиш, яке називається росомаха. Цей звір ні на що не годиться, якщо йдеться про користь із нього. Він величиною як пес, а морда нагадує кота, висотою та хвостом подібний до лисиці, тільки що чорного кольору. ІсТЬ стерво постійно, а коли добуде здохлятини цієї, то з'їдає її так багато, що стає як барабан. Потім влізе в якусь розколину чи між двох дерев і так сильно туди тиснеться що все з'їде вичавить. Потім знову йде до цього стерва і, об'ївшися вдруге, так само чинить, потім втрете і так, поки не з'їсть його все. Очевидно таку зажерливу тварину природа породила на приклад і опом'ятання тим тамешнім людям, щоб вони гидували обжиратися. Бо коли вони разом бувають на бенкетах, особливо при тих забобонських церемоніях, то сидять за столом, їдять і п'ють від полудня до опівночі, а виспавшихся, знову день, і другий, і третій протягом дня, і другого, і третього впиваються, нічого не пам'ятаючи, навіть не думаючи про бридке пузо, яке звичайно росте від ненажерства. Сільський люд зазнає переслідувань від багатших. Коли пан розгнівається на підданого, то його обдере, притисне, пограбує і часом забере у нього вдома весь провіант так, що селичок не буде мати що покласти до рота собі з жінкою та дітьми. Піддані виконують тяжку службу щоденно. // Коли трапиться підданому йти до пана, то без подарунку й не підходить. А якщо й діде до пана, той його відошле до урядника, а у панів скрізь “дай” бо там кожне слово є золотом. П'ять дні роблять на пана, а шостий, понеділковий – на себе, та й у неділю ніколи не залишаються без роботи. А на селі ніколи не святкують, роблять, що хочуть: оріть, жнуть, молотять, сіють, боронують, і косять та інші різні роботи ведуть. Немало буває того і в Литві і на Русі. І якщо хто кого спитає: “Чому робиш у свято?”, той відповідає: “А чи в свято їсти не треба?” Побори й податки дають у рік чотирикратно. Річні чинші панам теж тяжкі убогому люду. Хліб дуже грубий наполовину з плевелами. Річкові млини мають доми, в котрих роблять собі борошно й крупи. Також ступи /?, в котрих коноплі й інші / рослини / для своїх потреб б'ють /?, тіпають. Це робота насамперед для жінок, а коли вони це чинять, то по-простому виводять якусь мелодію і цим самі з собою, особливо вночі забавляються, щоб їм не хотілося спати. Тамешні жителі мають також якісь великі дерев'яні труби, в котрі насамперед в святкові дні дмуть, а з них видобувають якісь крикливи звуки. Часом і двоє дмуть в одну трубу і та ричить різними голосами, ніби дикий звір у лісі, коли шукає діткам поживи. Вози мають прості без жодного заліза, вітками та різними вірьовками обмотані. Колеса з одного дерева доброї роботи, пицями скріплени витримають і

найдальшу далеку путь; вісь ніколи не знає мазі. Коли ж їх багато всідає на оці вози, то вони неймовірно риплять, бо осі під ними ніби якийсь музичний інструмент, що постійно нарікає на свою долю. Так само і на Русі і звідти походить поговірка: “Рипить, наче руський віз”. Про це один латинський поет написав такими словами:

Neque linunt Russi raucos pinguedine currus,
Nec picis auxilium stridulus axis habet.
Auditur veniens longe crepitare colassa,
Sic fragiles currus russe vocare soles,
Non faciunt habiles uno vectore guardrigas
Inuectas rutheni, quas equus unus agit.
Nec facile inuernies ferrato harentia clauo
Plausta, facilit ligni cuncta ministerium,
Et sine ferri iussu panguant sua plausta terebris
Et lignum ligno consolidare solent.

По-польськи це може бути так перекладено:
Руський селянин ніколи не шмарує своїх возів,
Жодною мazzю своїх колес у дорозі не рятує.
Чути далеко. коли скрипляча під возом,
Вісь нарікає на різні голоси.
Йде кінь своїм шляхом один попереду інших,
За ним другий і третій, а за тими – четвертий // **c.30.**
Нелегко там знайти / у возі / залізний сердечник,
Бо з дерев’яними знаряддями він далі зайде.
Без заліза ці речі з’єднуються,
Тримається дерево дерева, наче облите клеєм.

Ця земля дуже багата болотистими озерами, ставами і багнистими низинами так, що на деяких місцях води розливаються, ніби якесь море. Однак є чимало судноплавних рік, з котрих одні течуть на схід, як от Буг, який Геродот зве Гіпаніс, Прип’ять, Тур, Свисоч, і Березна, а всі ці впадають до Дніпра. Інші ріки, як от: Вілія, Неман, Нарва, Буг течуть на захід, дещо обертаючися на північ і впадають до Німецького моря біля пруського порта, неподалік Гданська.

Жителі цієї Жмудської землі мало чим відрізняються від Литви, як ми вже говорили, і у звичаях, і у вірі, і в житті, і в одязі. А звичайний одяг такий: сіра сукня, отож коли їх кілька десятків буде стояти на ринку, то не побачиш там нікого і іншій сукні, а тільки в сірих сукниськах. Взуття ж – або з липового ліка, або з бичачої шкіри, здертої разом з шерстю. Їх вони називають лапцями або курпями. Мовою своєю жмудь з литвою, з лотвою і з інфляндцями

майже у всьому подібні, мало чим одна від одної відрізняється. І молитва “Отче наш” одинакова по-жмудськи, так і по-литовськи, которую ми тут подаємо для лішшого зрозуміння.

Жмудський отче наш:

Tewe musu, kuris esi dungui, sswiskis wardas tawa, atcik karasilie tawa, buk wala tawa, kasz dungui, teipir zamcy, donumusu, wisudienu dok mumus nu, ir attaid mumus, kaltyby keip ir mias attaydunus sawiemus kaltiemus, ir nie wiask musu und pagundymo, be gialbek musu nog wiso, pikto. Amen.

Прапор цієї землі, котрий вживають на війні такий: білий, з двома рогами, з гербом Великого князівства Литовського у червоному полі.

Кінець книги ¶

† † †

“Ліхтарики” на маргінесах (за пагінацією Гванійні)

c.1

Інфляндські кордони
Поганське поклоніння ідолам

c.2

Імператор Фридрих. Німці прийшли до Інфляндії.
Майнгард побожний муж, першим приїхав до Інфляндії.

c.3

Майнгард приводить інфляндців до християнської віри
Майнгард, перший інфляндський біскуп.
Бертольдус, другий інфляндський біскуп.
Бертольд, другий біскуп забитий.
Орден хрестоносців в Інфляндії.
Волквин - перший інфляндський магістр.
Інфляндський Орден підтверджено папою Григорієм IX.
Інфляндські хрестоносці - васали пруських і є з’єднаними з ними.

c.4

Інфляндці відкупилися від прусаків.

Інфляндські епископи.

Інфляндські епіскопства розірвані іноземними князями.

Інфляндської провінції.

c.5

Рига.
 Курляндський князь.
 Ріка Двина.
 Ризький порт.
 На Ригу зазіхало чимало монархів.

c.6

Арцибіскупські замки
 Шляхетські замки.

c.9

Фелін з магістром був виданий московському князю.
 Кінець інфляндських магістрів.
 Замок Таурус Радзивил взяв від Москви.
 Замки в Естляндії.

c.10

Ревельська монета.
 Гервенляндія.

c.11

Білий Камінь.
 Одяг і звичаї інфляндців.
 Одяг інфляндських жінок.

c.12

Зрадливість інфляндців.
 В Інфляндії шляхта і міщани німці.
 Одяг ризьких жінок.
 Звичаї інфляндських наречених при шлюбі.
 Інфляндія родюча.

c.13

Набоженство інфляндців.
 Москва обложила Нойгауз.

c.14

Бліскуча перемога після загибелі великого князя.
 Вальтер, інфляндський магістр побожний перед війною.
 Інфляндці плюндрують Москву.
 Чисельність московського війська.

c.16

Москва розбита.
 Кількість загиблих.

Москва просить перемир'я у інфляндців.
Москва зве рейтар залізним людем.
Зміна віри в Інфляндії.
Різні біди в Інфляндії.
Москва воює Інфляндію.

c.17

Спільний виступ хрестоносців проти арцибіскупа.
Арцибіскуп відступає до Кокенгаузу.
Магістр, взявши Кокенгауз, ув'язнив арцибіскупа.

c.18

Вбито королівського посла до Інфляндії.
Причина війни з інфляндцями.
Королівський похід до Інфляндії.
Магістр просить милості у короля.

c.19

Магістр приїхав до короля.
Магістр перепрошує короля.
Магістрові дозволили мир під кондиціями.
Московський /князь/ вдерся до Інфляндії.
Москва взяла Нарву.

c.20

Московська жорстокість.
Дерпт піддався Москві.
Останній інфляндський магістр помер у в'язниці.
Інфляндці піддалися королеві.
Шведський Король Ерик взяв Ревель.

c.21

Яжина, муж пильний, енергійний і тверезий.
Пакти з датським королем.
Фінляндський князь бере польку як дружину.
Фінляндський князь у в'язниці у брата.

c.22

Міцна вірність дружини.
Королівський едикт.
Ерик, шведський король, помер.
Московська гординя.
Замки, які король Стефан взяв у московського князя.

c.23

Далася взнаки війна з поляками московському князю.
Наші забрали Інфляндію від московського князя.
Поховання мертвих у Москві.
Як давно Інфляндію приєднали до Польщі.
Альтернатива інфляндських дигнітаріїв.

c.25

Жмудські кордони.
Жмудське житло.
Комин у хаті.
Спосіб обробки землі.

c.26

Жмудський мед найліпший.
Жмудське ідолопоклонство.

c.27

Ідольська потвора.
Жертви ідолопоклонців

c.28

Як поводяться із збіжжям.
Жмудські звірі.
Звір росомаха.

c.29

Чинші підданих.
Жмудські млини й ступи.
Жмудські вози.
Жмудські ріки.
Жмудський одяг.

¹ Лівонія – первісно, на межі XII–XIII ст. територія розселення племені ливів – племені угрофінської мовної групи. Ливи займали тоді землі на узбережжі Ризької затоки на північний схід від гирла Даугави (Західної Двіни) та північну частину курземського узбережжя. Пізніше ливи були асимільовані куршами і латгалами, а їхніми безпосередніми нащадками є невелика група рибалок у Талсинському районі Латвії. З другої четверті XIII ст. по 1561 р. Лівонією називали всю територію Латвії та Естонії, завойовану хрестоносцями. Це була конфедерація п'яти духовних князівств (Лівонський орден, Ризьке архієпископство, а також Курляндське, Дерптське та Езель – Вікске єпископства), яка формально перебувала під владою римського папи та німецького імператора. Після утворення Курляндського герцогства Лівонією стали називати Північну Латвію (на північ від р. Даугави) та Південну Естонію, котрі перейшли під владу Речі Посполитої. Після Альмаркського перемир'я 1629 р., тобто вже після смерті О.Гваньїні, Лівонія – Південна Естонія, частина Латвії на північ від Даугави, а на

сході – до р.Айвіксте, утворили під владою Швеції провінцію Ліфляндію (від нім.–Lifland), яку латиші називали Відземе, а естонці – Ліївімаа.

² Маються на увазі міста, котрі й сьогодні є прикордонними (кордон проходить по р.Нарві): Нарва (в Естонії) та Івангород (в Росії).

³ Іван IV Васильович Грозний (1530-1584). Великий князь московський з 1533 р., цар з 1547 р.; у 1558 р. напав на Лівонію, розпочавши Лівонську війну (1558-1583), яку Московська держава програла.

⁴ Дерпт – нині Тарту (Естонія).

⁵ Балтійське море у середньовічних джерелах і джерела дещо пізнішого часу (XVI-XVII ст.) нерідко називалося по-різному і хроніка Гваньїні не є винятком. Через це інколи виникала плутанина, оскільки, скажімо, назва Північне море закріпилася за іншим морем, яке лежить на захід від Данії.

⁶ Аквілон(Аквілонія) – місто на західному узбережжі Адріатики, засноване у 181 р. до н.е., вихідний пункт римської експансії на схід і північ.

⁷ Фридрих I – імператор “Священної Римської імперії” (1194-1198) з династії Бабенбергів.

⁸ Майнард (Майнгард) – перший ризький єпископ.

⁹ Меченосці – Орден меченосців – духовно-рицарський орден, заснований 1202 р. для завоювання Східної Прибалтики. Після поразки під Шауляєм від об'єднаного війська литовців та земгалів припинив своє існування, влившись до Тевтонського Ордену (1237р.). Далі існував уже як філія Тевтонського Ордену під іншою назвою – Лівонський Орден.

¹⁰ Тевтонський орден – німецький католицький духовно-рицарський орден, який виник у Палестині під час хрестових походів (затверджений римським папою Інокентієм III у 1198 р.). Заснував власну державу у Прибалтиці у 1226 р. первісно в Хелмінській землі, потім поширився на землі прусів, латишів, лівів та естонців. У 1237 р. до складу Тевтонського Ордену увійшов Орден меченосців, котрий став філією Тевтонського Ордену під назвою Лівонський Орден.

¹¹ “Волквин”. Йдеться про другого за рахунком і останнього великого магістра меченосців Фольквина (Шенка фон Вінтерштедта), що панував у 1209-1236 рр.

¹² “Конрада”. Йдеться про Конрада фон Тюрингена, що був великим магістром Тевтонського Ордену у 1239-1241 рр. Гваньїні дещо помиляється, вважаючи Конрада п’ятим по черзі великим магістром. Насправді ж він був другим після Германа фон Зальца, що панував у 1210-1239 рр. Похібка була допущена і при датуванні злиття двох орденів, насправді це сталося не у 1234 р., а у 1236р.

¹³ “Григорій”. Григорій IX – римський папа у 1227-1241 рр.

¹⁴ Тевтонський орден мав для своїх рицарів спеціальний одяг: білий плащ із чорним хрестом особливої форми (тевтонським).

¹⁵ “Альберта”. Альберт – маркграф бранденбурзький, останній великий магістр Тевтонського Ордену, що панував у такій якості у 1511-1525 рр. У зв’язку з Реформацією і прийняттям лютеранства більшою частиною населення Пруссії Альберт панував далі вже як світський князь (1525-1568 рр.).

¹⁶ “Зигмунт Август”. Зигмунт (Сигизмунд) – Август II, король Польсько-Литовської держави (з 1569 р. – Речі Посполитої) у 1548-1572 рр., (як соправитель батька Зигмунта I Старого – з 1529 р.).

¹⁷ “Шведський король”. Мова йде про шведського короля Еріка XIV з династії Ваза, що панував у 1560-1568 рр. У 1558 р., про події якого згадує Гваньїні, панував попередник Еріка XIV - Густав I Ваза (1521-1560).

¹⁸ “Ревель”. Нині м. Таллінн – столиця Естонії.

¹⁹ Магнус (1540-1583) – датський принц, брат датського короля Фредерика II, що панував у 1559-1588 рр. Після того як Курляндське та Езельське єпископства

були придбані Фредериком II, останній передав їх під управління Магнусу. У 1573 р. одружився на племінниці Івана IV Марії, ставши таким чином союзником московського царя у Лівонській війні. Однак, зазнавши невдач при спробах оволодіти Ревелем, Магнус у 1578 р. став союзником Речі Посполитої.

²⁰ “Лейтляндія”. Мається на увазі Ліфляндія.

²¹ Мається на увазі Даугава (Західна Двіна).

²² “Швейцарської землі”. Гваньїні не помиляється.Хоча Швейцарія не має безпосереднього виходу до моря, однак її купці вели успішну торгівлю по Рейну з виходом до Північного моря, про що він сам писав у відповідній (німецькій) частині своєї хроніки.

²³ “Люстратори”. Спеціальні державні урядовці, котрі складали люстрації – опис королівщин з метою ефективного оподаткування населення. Люстрації є дуже точним видом історичного джерела і містили в собі також і географічні дані.

²⁴ “Динамюнде”. Мова йде про м. Даугавріву, що стоїть вже над берегом Балтики в гирлі Даугави.

²⁵ “Кірхгольм” – мається на увазі сучасний Саласпілс у Латвії.

²⁶ “Нітава”. Йдеться про Мітаву (нині – Елгаву) – місто, що лежить на південний захід від Риги на березі р.Лієлупе.

²⁷ “Вольмеж”. Мається на увазі Вольмар, сучасний Валмієрл.

²⁸ “Гермес”, правильніше – Ермес. Місто, що лежить на південний схід від Пярну, нині називається Нуяя.

²⁹ “Мальгемборг”. Мається на увазі Маріенбург, сучасний Алуксне у північно-східній Латвії.

³⁰ “Кокенгаус”, правильніше Кокенгаузен. Нині м. Кокнессе (Латвія) вище рікою Даугавою від Риги, на південний схід від останньої.

³¹ Дерпт – нині м. Тарту (Естонія).

³² “Стефаном Баторієм”. Стефан Баторій – король Речі Посполитої у 1576-1586 рр.

³³ “Найнгауз”, правильніше – Нейгаузен, сучасне м. Виру в Естонії.

³⁴ “Вікечляндія”, правильніше – Віксляндія – територія, що лежить нині в Західній Естонії.

³⁵ “Габзаль”, правильніше – Гапсалъ, сучасне м. Хаапсалу в Західній Естонії на морському узбережжі напроти острова Хіума (Даго).

³⁶ “Готард Кетлер”. Останній великий магістр Лівонського Ордену, що панував у 1559-1562 рр. (у 1558-1559 рр. панував як коад'ютор). Після ліквідації Лівонського Ордену Кетлер став першим герцогом герцогства Курляндії і Земгалії (панував у 1562-1587 рр.).

³⁷ Езель – острів у Східній частині Балтійського моря, що знаходиться на початку Ризької затоки. Є частиною Естонії і його естонська назва звучить: Саарема.

³⁸ “Арнчбург”, правильніше – Аренсбург. Естонська назва – Куресааре. Сучасна назва Кінгісепп, місто в Естонії на острові Саарема.

³⁹ Курляндія – регіон Латвії (Курземе), що лежить в Курземському півострові, а також займає землі на південний схід, західніше Даугави. Після розпаду Лівонського Ордену було утворено “Курляндське і Земгальське герцогство”, яке було у васальній залежності від Речі Посполитої. Статус даної держави як шляхетської республіки було визначено у 1617 р. т.з. “Формулою правління”. Після третього розділу Речі Посполитої дане герцогство було приєднано до Російської імперії і утворило Курляндську губернію.

⁴⁰ “Вінда”, правильніше – Віндава. Нині – Вентспілс (Латвія) – місто й порт в гирлі р. Венти при її впадінні до Балтійського моря. Після розпаду Лівонського Ордену північна частина Курземського півострова з Віндавою і Пільтеном опинилися під владою Данії (1560), а потім – Речі Посполитої (1583 р.).

⁴¹ Ходкевич Ян Карл (Кароль) (1560-1621) – видатний державний і військовий діяч Речі Посполитої XVI-XVII ст. Староста жмудський, великий маршалок Великого князівства Литовського, великий гетьман литовський (1605-1621). Був командуючим польсько-литовським військом під час Хотинської війни (кінець серпня - початок жовтня 1621 р.). Там же під Хотином помер ще до укладення миру.

⁴² Гольдинген – місто у центрі Курземського півострова на березі р. Венти. Сучасне місто Кулдіга в Латвії.

⁴³ “Гробін” – сучасне місто Гробіня у Латвії, що знаходиться західніше Ліепаї.

⁴⁴ “Дурбін” – сучасне місто Дурбе у Латвії, що знаходиться східніше Гробіні.

⁴⁵ “Пільтен” – сучасне м. Пілтене у Латвії, що знаходиться вище по р. Венті від Вентспілса.

⁴⁶ “Газенпорт”, правильніше – Газенпот. Сучасне м. Айзпуте у Латвії, що знаходиться на південний захід від Кулдиги.

⁴⁷ “Семігалья”, правильно: Земгале. Регіон Латвії, що знаходиться південніше Курземського півострова і межує з Литвою. На сході доходить до р. Даугави.

⁴⁸ “Доблін”. Сучасне м. Добеле у Латвії, що знаходиться західніше Єлгави.

⁴⁹ “Фелін”, правильніше Феллін. Сучасне м. Вільянді в Естонії, що знаходиться між Пярну і Тарту, приблизно на однаковій відстані від них.

⁵⁰ “Вільгельм з Фюрстенбергу”. Вільгельм фон Фюрстенберг – великий магістр Лівонського Ордену у 1557-1559 рр., до цього (1556-1557) – коадьютор.

⁵¹ Тут помилка Гваньїні. Він сам вище називає ім’я магістра правильно: Вільгельм фон Фюрстенберг.

⁵² “Вірляндія”. Регіон (земля Вірумаа), який знаходиться в сучасній північно-східній Естонії і з трьох сторін має природні кордони: Балтійське море, р. Нарва та Чудське озеро.

⁵³ “Озера Теубас”. Мається на увазі Чудське озеро.

⁵⁴ “Везенбург”, правильніше Везенберг. Сучасне м. Тамсалу (?) в Естонії.

⁵⁵ “Гарія” – частина естонської історичної землі Харьюмаа на півночі суч. Естонії.

⁵⁶ Гервенляндія – естонська історична земля Харьюмаа, що знаходилася на півночі сучасної Естонії.

⁵⁷ “Вітенштайн”, правильніше Вайсенштайн (Білий Камінь). Сучасне м. Пайден, що знаходиться майже в центрі сучасної Естонії, більше до півночі.

⁵⁸ Гваньїні припускається неточності: вірно вказавши на спорідненість, хоч і досить далеку, латиської та литовської мов, він не згадує про мову естонську, которая належить до фіно-угорської мовної сім’ї.

⁵⁹ “Нойгауз”, правильніше Нойгаузен. Сучасне м. Виру у південно-східній Естонії.

⁶⁰ “Вальтеру з Плетенбергу”. Вальтер фон Плетенберг – великий магістр Лівонського Ордену у 1494-1553.

⁶¹ Миколай Мелецький гербу “Гриф” (помер 11.05.1585 р.). Був старостою хелмінським (1557-1561), гродецьким (з 1561 р.), каштеляном войницьким (з 1569 р.), подільським воєводою (1569-1585), гетьманом великим коронним (1578-1580).

⁶² “московську Нарву”. Тут мова йде про Івангород.

⁶³ “Падіс”. Сучасне м. Палдіскі у північній Естонії, порт на березі Балтійського моря. Знаходиться західніше Таллінна.

⁶⁴ “до Равського замку”. Мова йде про королівський замок у Раві-Мазовецькій. Був збудований в середині XIV ст. королем Польщі Казимиром III. Під час Лівонської війни тут зберігався скарб, призначений для утримання військ Речі Посполитої, що охороняли її південно-східні кордони.

⁶⁵ Мова йде про Яна Яжину гербу “Тжаска”, коронного підстолія у 1574-1581 рр.

⁶⁶ Тут помилка. Замість “шведський” слід читати “датський”.

⁶⁷ Станіслав Чарнковський гербу “Наленч” (помер у 1602 р.), комтур познанських юаннитів (1567-1576), коад’ютор гнезненського архієпископа з 1575, референдарій світський (1567-1576), староста драгинський, іновлодський, плоцький.

⁶⁸ “Трокі”. Йдеться про Тракай, місто, що знаходиться західніше Вільнюса.

⁶⁹ “Лаваришки”. Невеликий населений пункт під такою назвою дійсно існує. Він знаходиться на північний схід від Вільнюса.

⁷⁰ Гваньїні, як і ряд його попередників-хроністів, плутає кімерійців, що в античні часи проживали у Північному Причорномор’ї, та кімврів – німецьке плем’я, що проживало на берегах Балтійського моря на півострові Ютланд.